

КРЪГЛА МАСА

„ЗЛАТАРИКА”

**(Справочно-информационна ризома,
структурирана от
кратки биографични бележки на персоналиите
и научни коментари)**

Посвещава се на

1340 години от първото споменаване на държавата България – на Шестия Вселенски събор в Цариград (681);

*1195 години от рождението на Св. равноапостол Константин-Кирил Философ (826-869) –
създателят на глаголицата и
първостроителят на българския книжовен език и славянската литература;*

*1155 години от рождението на цар Симеон I Велики (866 – ?) – българският цар и книжовник,
управлявал Първата българска държава (893-927),
когато се стига до най-голямото териториално разширение на България в цялата ѝ история и
страната ни се превръща тогава в най-силната държава на Източна Европа, чийто културен
разцвет по-късно е наречен „Златен век на българската култура”;*

*1135 години от началото на разпространението на славянската писменост в България (885),
когато у нас пристигат учениците
на Св. Св. Кирил и Методий – Св. архиепископ Климент Охридски, Св. епископ Наум,
Св. епископ Горазд,
Св. Ангеларий и Св. Сава, наречени Св. Седмочисленици;*

*155 години от рождението на проф. Васил Николов Златарски,
историк – медиавист (1866-1935);*

*155 години от рождението на проф. Михаил Георгиевич Попруженко,
историк, палеограф и българист, член на БАН (1866-1944);*

*110 години от рождението на чл.-кор. Александър Бурмов,
историк (1911-1965)*

**Научните коментари направи проф. д-р Милен Куманов,
които записа интервюиралата го през м. януари – май 2021 г.
Цветана Йовчева**

**Биографичните бележки на персоналиите с приложения изобразителен материал подготвиха
студентите от II зад. курс
от специалност „Библиотекознание и библиография”,
участвали в проучването:**

**Венета Борисова
Весела Георгиева
Дарина Георгиева
Деница Славова
Калина Събева
Мая Ангелова
Недялко Янков
Петко Фучалски
Теодора Димитрова
Тодор Тошев
Цветана Йовчева**

Цветелина Стоянова

Експерти:

акад. проф. д.и.н. Васил Гюзелев – обща редакция
проф. д-р Патрик Льокак – научна редакция
проф. д-р Милен Куманов научна редакция
проф. д.п.н. Александра Куманова – обща, методологична
и библиографска редакция
ас. д-р Николай Василев – обща, езикова и историографска редакция

• Е-библиотека „ЗЛАТАРИКА” (Справочно-информационна ризома, структурирана от кратки биографични бележки на персоналиите и научни коментари) / Научните коментари направи проф. д-р Милен Куманов* (Институт по история при БАН), които записа интервюиралата го през м. януари – май 2021 г. Цветана Йовчева* (II курс, зад. – спец. ББ); Биографичните бележки на персоналиите с приложения изобразителен материал подготвиха студентите от II зад. курс от специалност „Библиотекознание и библиография”, участвали в проучването: Венета Борисова*, Весела Георгиева*, Дарина Георгиева*, Деница Славова*, Калина Събева*, Мая Ангелова*, Недялко Янков*, Петко Фучалски*, Теодора Димитрова*, Тодор Тошев*, Цветана Йовчева*, Цветелина Стоянова*
3455-3469

ОБЩО ПРЕДСТАВЯНЕ:

1. Щрихи към портрета на проф. Васил Николов Златарски ;
2. Българската историческа наука до появата на проф. В. Н. Златарски на историческото поле (Текст, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3456

ПРЕДСТАВЯНЕ ПО ПЕРСОНАЛИИ

3. Учителите на проф. Васил Николов Златарски – проф. Владимир Иванович Ламански (Кратка биографична справка) / Деница Славова ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3457

4. Учителите на проф. Васил Николов Златарски – проф. Василий Григориевич Василевски (Кратка биографична справка) / Дарина Георгиева ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3458

5. Проф. Васил Николов Златарски и проф. Фьодор Иванович Успенски (Кратка биографична справка) / Весела Георгиева ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3459

6. Акад. Никодим Кондаков – руски колега и приятел на проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Мая Ангелова ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3460

7. Проф. Михаил Попруженко – руски колега и приятел на проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Венета Борисова ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3461

8. Проф. Пьотър Бицилли – руски колеги и приятел на проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Петко Фучалски ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3462

9. Проф. Марин Дринов и проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Цветана Йовчева ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3463

10. Проф. Константин Иречек и проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Калина Събева ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3464

11. Проф. Анастас Иширков – колега и приятел на проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Теодора Димитрова ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3465

12. Проф. Петър Ников – колега и следовник на проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Цветана Йовчева ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3466

13. Проф. Петър Мутафчиев – възпитаник, колега и следовник на проф. Васил Златарски (Кратка биографична справка) / Недялко Янков ; (Научен коментар, бележки и библиография) / Милен Куманов ; записала Цветана Йовчева
3467

14. Акад. Иван Дуйчев – най-младият следовник на проф. Васил Златарски

(Кратка биографична справка) / **Цветелина Стоянова** ; (Научен коментар, бележки и библиография) / **Милен Куманов** ; записала **Цветана Йовчева**
3468

15. Проф. Васил Златарски през погледа на своята дъщеря
(Кратка биографична справка) / **Тодор Тошев** ; (Научен коментар, бележки и библиография) / **Милен Куманов** ; записала **Цветана Йовчева**
3469

ОБЩО ПРЕДСТАВЯНЕ

1. Щрихи към портрета на проф. Васил Николов Златарски

Ил. 2. Проф. Васил Николов Златарски (фотопортрет)

След проф. Марин Стоянов Дринов (20.10.1838 – 28.02.1906) проф. Васил Николов Златарски (27.11.1866 – 15.12.1935) е вторият школуван български историк, който посвещава целия си живот на изучаване на миналото на българския народ.

Още като юноша В. Н. Златарски проявява жив интерес към учението. Това става причина по-големите му братя – Александър Николов Златарски (1851-1926), Георги Николов Златарски (1854-1909) и Стефан Николов Златарски (1862-1912) – да удовлетворят неговото желание да получи солидно образование. Поради ранната смърт на баща им, Даскал Никола Златарчето (от Златарица) семейството го изпраща в Санкт Петербург, където по онова време се намира брат му Стефан – офицер в руската армия, поел издръжката на бъдещия учен.

В. Н. Златарски заминава за Русия едва 14-годишен с благословията на епископ Иларион Макариополски (1820-1875), като възпитаник на Петропавловската семинария при Лясковския манастир и като внук на Поп Васил.

В Санкт Петербург В. Н. Златарски учи първоначално в знаменитата Ларинска гимназия, след което постъпва и в Императорския Университет. Има рядкото щастие да следва в най-авторитетното руско висше учебно заведение, в което преподава цяло съзвездие от видни руски учени. Там той установява близки интелектуални отношения с професорите Владимир Иванович Ламански (1833-1914) – славист и Василий Григориевич Василевски (1838-1899) – византолог. Първият от тях става и научен ръководител на разработената от В. Н. Златарски магистърска теза.

Като ученик и студент В. Н. Златарски съсредоточава цялото си внимание върху преките си учебни занимания. Следи, разбира се, и обществения живот в империята, но не се намесва по никакъв начин в

него. Към този принцип той се придържа неуклонно и след завръщането си в България (1891). Желанието му е да се занимава с наука и с нищо друго. Специализира археология в Берлин (1893-1895).

Вниманието му е насочено към единственото у нас Висше училище, което скоро след това ще се преобразува в Университет (1904). В него В. Н. Златарски полага началото на изучаването на българската история. Там той е преподавател почти цели четири десетилетия (1895-1933), когато – поради заболяване – е принуден да напусне професорската си катедра.

Като преподавател В. В. Златарски се отдава и на изследователска дейност. Погледът му е обърнат към ранните периоди на българската история и най-вече – към Средновековието.

В продължение на 45 години В. Н. Златарски оставя зад себе си 217 научни публикации – книги, статии и студии, които обобщава в капиталния си труд „*История на българската държава през Средните векове*” – в 4 тома (1. изд. 1918-1927; 2. изд.; 2. изд. 1970-1972), който, за съжаление, не успява да завърши поради настигнала го смърт.

По признание на съвременната българска историография (медиевистите проф. Александър Колев Бурмов /2.02.1911 – 3.09.1965/, проф. Петър Христов Петров /31.07.1924- /), по-голяма научна стойност имат изследванията на В. Н. Златарски върху **историята на Първата българска държава (VII-XI в.)**. Именно в тях той проявява отличните си качества да издирва, събира и обнародва оскъдните извори за родната ни средновековна история. И това не е негова самоцелна дейност.

Като учен В. Н. Златарски добре знае, че в процеса на историческото познание има два важни етапа – **анализ** и **синтез**, което на практика означава, че, преди да се пристъпи към втория, следва да се извърви дългият път на първия.

Това негово разбиране се приема и от някои от неговите ученици и последователи – проф. Петър Попов Ников (19.05.1884 – 15.11.1938) и младия тогава, в бъдеще – акад. Иван Симеонов Дуйчев (18.04.1907 – 24.04.1986).

Единствен, който се отклонява от този начин на мислене, е проф. Петър Стоянов Мутафчиев (4.07.1883 – 2.05.1943) – автор на „*История на българския народ*” – в 2 тома (1. изд.; 2. изд.; 3. изд.), в която обобщава постиженията на българската историческа наука (историографията) до началото на 40-те г. на XX в.

Необходимо е да се признае, че това той прави изключително сполучливо.

Изложеното в никакъв случай не означава, че проф. П. С. Мутафчиев е бил твърд противник на изследвания на конкретни личности и събития от миналото на България в периода VII-XIV в., тъй като сам е автор на не малък брой изследвания: „*Владетелите на Просек. Страници из историята на българите в края на XII и началото на XIII в.*” (1913), „*Съдбините на Средновековния Дръстър*” (1927), „*Произходът на Асеневици*” (1928) и др.

Заветът на В. Н. Златарски продължава да бъде в сила и се следва неотклонно и от по-следващите генерации български историци. Не случайно преобладаващото число публикации от края на Втората световна война принадлежи на аналитичния метод.

Поради идеологическите разбирания на управляващите след 9 септември 1944 г. до края на 80-те години на миналия век, вниманието на по-голямата част от младите български историци е насочено към проблемите на новата и най-нова история – периоди, с които по времето на проф. В. Н. Златарски се занимават т. нар. историци – популяризатори (Никола Станев /1862-1949/, Иван Кепов /1870-1938/, Иван Пастухов /1876-1961/ и др.).

До Втората световна война историците от академичната общност предпочитат да се вглеждат в средновековната и античната епоха (и само в някои редки случаи – и в историята на българския народ по време на османското владичество) по простата причина, че тези епохи са „кристализирали исторически”.

По това време на следосвобожденската епоха се гледа пренебрежително, тъй като развиващите се в нея събития са твърде близко и повечето от участващите в тях лица – в качеството им на партийни лидери, министри и пр. – са сред живите, което пречи да бъдат подлагани на обективен анализ.

Когато човек надникне в публикациите на В. Н. Златарски, той остава удивен от един необичаен факт. Самият В. Н. Златарски се счита за продължител на делото на проф. Марин Дринов, който като изследовател сам се занимава повече с историята на славяните през средните векове.

Вместо да продължи този път, В. Н. Златарски насочва вниманието си към **прабългарите – техния произход и роля в живота на средновековната българска държава**.

Именно в това направление В. Н. Златарски оставя цяла поредица от изследвания, които – макар и написани преди повече от столетие – и до днес не са загубили своята голяма научна стойност.

Въпреки появилите се приживе и след смъртта му публикации по същата материя от други автори (Йордан Венедиков /1871-1954/; Димитър Крънджалов /1907-1971/; Веселин Бешевлиев /1900-1992/; Александър Бурмов /1911-1965/; Петър Хр. Петров /1924- /; Васил Гюзелев /1936- / и др.), може определено да се каже, че стореното от тях не е особено много, поради което именно **изследванията на В. Н. Златарски остават и до днес един от надеждните източници за българската история**.

Погледнато в чисто човешки план, отличителна черта на проф. В. Н. Златарски е неговата пословична скромност. Той е бил избран за декан на Историко-филологическия факултет (1906-1907 и 1920-1921) и за ректор (1913-1914 и 1924-1925) на Софийския университет. На тези отговорни постове съвестно е изпълнявал своите административни задължения без да ги прехвърля на друг. Избягвал е по всякакъв начин намеса в политическия живот на страната. Странял е и от Двореца. И всичко това е резултат от разбирането му, че като изследовател и преподавател той следва да е обърнат изцяло към научната и педагогическата работа. За другото – си „имало други хора” (*Крилат израз на В. З. – Бел. М. К.*)...

Всъщност такава е разбирането и на по-голямата част от неговите колеги.

Известен е следният случай с акад. Михаил Арнаудов (1878-1978).

В края на XIX или началото на XX в. княз Фердинанд (1861-1948) му направил предложение да го назначи за началник на своята канцелария. Професорът му отказал със следни думи: „Ваше Царско Височество, аз съм преподавател и не мога да стана чиновник, дори и на такава служба като тази, която ми предлагате”.

Тогава князът се обърнал към него с молба: „А можете ли да станете учител на моите деца?”

Професорът отговорил: „Разбира се, това е моята професия”.

От спомените на дъщерята на проф. В. Н. Златарски – Креса Василева Златарска-Тодорова (1901-1987) узнаваме, че баща ѝ е бил канен два пъти за министър и пълномощен министър – предложения, които той е отклонил по категоричен начин. Също така отклонил и молбата на цар Борис III (30.01.1894 – 28.08.1943) дъщеря му, която била вече завършила романска филология в Софийския университет, да стане учителка на съпругата на монарха – италианската принцеса Йоанна Савойска (1907-2000).

Наложена идеологическа стагнация след края на Втората световна война дава своето отражение върху научното наследство на проф. В. Н. Златарски. За един период от около 20 години то е забранено да се ползва от младите български медиевисти. Това не пречи на някои от най-видните през това време историци да се прекланят пред неговата личност и делото му. Един от споменатите – проф. А. К. Бурмов си позволява открито да говори, че В. Н. Златарски е най-ярката личност, по която се равняват останалите български историци.

За щастие, периодът на забвенията на В. Н. Златарски е изживян и още в началото на 60-те г. на XX в. тази чудовищна мярка е преодоляна. Макар ученият да е качествяван като един от първите „буржуазни” историци, той се превръща в обект на изследвания.

Първоначално изследването на делото и личността на проф. В. Н. Златарски е направено в една студентска дипломна работа „Проф. Васил Николов Златарски като историк на Първата българска държава”, защитена на 25 юни 1965 г. Автор на проучването е бъдещият историк на новата българска история Милен Костадинов Куманов (13.02.1942-). Научен ръководител на дипломната работа е проф. П. Х. Петров, а рецензент на труда е акад. (*тогава:* ас.) Васил Тодоров Гюзелев (19.10.1936-).

След повече от едно десетилетие, през 1978 г. се появява и публикацията на Мария Николова Велева (*Васил Златарски* като историк на българската историческа наука. // *Изв. Бълг. ист. д-во.* – 1978, Т. 32, с. 305-313).

Направеното, разбира се, е крайно недостатъчно.

По-важното е, че вече е поставено началото.

Проф. В. Н. Златарски все още очаква своя бъдещ изследовател и рано или късно такъв ще се появи.

Цитираните проучвания на проф. М. К. Куманов и проф. М. Н. Велева за живота и творчеството на проф. В. Н. Златарски, за съжаление, не намират по-нататъшни продължители.

Работата на М. К. Куманов представлява единственото обстойно комплексно проучване за **изследователския феномен (обект и метод на изследване на В. Н. Златарски и библиографиране на учения с привличането на архивни материали за персоналията).**

Младият тогава библиограф, архивист и историограф на В. Н. Златарски установява лични дълготрайни отношения със семейството на персоналията и става постоянен гост в обществото на Креса Василева Златарска-Тодорова.

Изложената тук историография на рецепцията В. Н. Златарски в българската наука следва да бъде посочена като своеобразна **интеракция (диалог) на личности през времената за творческото наследство на проф. В. Н. Златарски.**

Очевидната все още начална фаза на проучването на проф. В. Н. Златарски прави изключително актуална задачата – да се обърне сериозно внимание на **справочно-информационната база на първото за сега обстойно архивно и по следите на живите наследници на персоналията изследване – дипломната работа за учения, създадена от М. Куманов.**

Публикацията на тази дипломна работа е осъществена по академичните правила на боравене с първоизточник, извлечен от личния архив на В. Н. Златарски, предаден на съхранение в Научния архив на Българската академия на науките (НА БАН).

Библиографските описания на представените в труда архивни материали от личния архив на проф. В. Н. Златарски, съхраняван в НА БАН, както и привлечените към анализа на изследването документални източници, са поднесени по съвременните правила.

Към публикацията на дипломната работа на проф. М. Куманов са създадени от студентката Цветана Йовчева (която е създател на компютърния набор на труда) **Именен и Географски показалци** (м. февруари – март 2021 г.).

По невралгичните проблеми на проблематиката на дипломната работа е взето интервю от Цветана Йовчева от проф. М. Куманов (7.03.2021 г.).

2. Българската историческа наука до появата на проф. В. Н. Златарски на историческото поле

Неписано право за всеки изследовател, когато той пристъпва към проучване на каквато и да е област в човешко знание, е да се запознае обстойно постиженията на своите предшественици.

Това правило важи с пълна сила и за проф. В. Н. Златарски.

Ако приемем установеното в българската историография становище, че **родоначалник на българската историческа наука е атонският йеромонах Св. о. Паисий Хилендарски (1722-1773)**, написал бележитата „*История славянобългарская...*” в 1762 г., ще видим, че **българската историческа наука** има зад гърба си малко повече от столетие съществуване до момента, когато проф. В. Н. Златарски стъпва на историческото поле на изследване в средата на XIX в.

Следва да се спрем на предисторията на този факт съвсем накратко: *защо* той и *как* се насочва към историческата наука.

Най-важен източник за това е **мемуарното съчинение на неговата дъщеря Креса Златарска-Тодорова**, което е най-добрият справочно-информационен източник за житейския и творческия път на учения.

От изнесеното от нея е видно, че в тази насока най-важна роля изиграват тримата му по-големи братя – Александър, Георги и Стефан, тъй като баща му – даскал Никола Попвасилев Златарски (1822-1875), виден наш възрожденски деец, умира когато В. Златарски е едва деветгодишен¹.

Макар и твърде далече от историческата наука, братята на В. Златарски, виждайки неговата наклонност към учението, решават да направят всичко възможно, за да той да получи солидно образование.

Тъй като детско-юношеският период на В. Златарски съвпада с периода, когато България изживява последните си възрожденски години и навлиза в началния период на следосвобожденското си развитие, й тримата братя решават той да продължи образованието си в чужбина. Изборът им пада върху **Русия** – не само защото повечето от българчетата още до Освобождението участват в тази страна, а и защото единият от братята – Стефан – по онова време служи в руската армия и предлага да поеме неговата издръжка.²

Така младият 14-годишен Васил се озовава в руската столица. Тъй като той нямал още завършено средно образование, бил записан в прочутата Четвърта **Ларинска гимназия** на **Санкт Петербург**. Както в Западна Европа, така и Русия в средните учебни заведения особено силно се наблюдавало на **класическото образование**, което всъщност предопределя и по-нататъшното ориентиране на В. Златарски към историческата наука.

„*История на българите*” на Константин Иречек, която прочита на руски език, и точно това произведение става определящо за неговия житейски творчески избор на изследовател на българската история. Именно с такава нагласа В. Златарски постъпва като **студент в Санктпетербургския Императорски университет** – едно от първите и най-реномирани висши учебни заведения в Русия³. В. Златарски остава силно изненадан от големия интерес на руската историческа славистическа наука към миналото на балканските славянски народи, в това число – и към българския народ. Впечатлен е от трудовете на **Юрий Венелин (1802-1839)**⁴ и от пътуванията на **Виктор Иванович Григорович (1815-1876)** в българските земи в средата на 40-те години на XIX в.⁵

Не по-малко впечатление му правят и **многобройните публикации на руски учени за делото на Светите братя Кирил и Методий**⁶.

Окончателно В. Златарски се ориентира към проблемите на историческото минало на българите под влиянието на двама от своите професори – **Владимир Иванович Ламански (1833-1914)** – славист⁷ и **Василий Григориевич Василевски (1838-1899)** – византолог⁶. Първият от тях дори дава съгласието си да му стане и ръководител на магистърската теза.

Като студент В. Златарски има възможност да се запознае и с постиженията на **западната славистична наука** към миналото на българския народ. Той изучава съчиненията на **монаха – игумен Мавро Орбини (Mavro Orbini, 1563-1614)**⁹ и историка **Цезар Бароний (Caesar Baronius, 1538-1607)**¹⁰, които изпозва при написването на своята „*История ...*” Св. о. Паисий Хилендарски.

Имайки възможността да работи в университетската и другите големи **библиотеки в Санкт Петербург – Императорската** и на **Руската академия на науките**, В. Златарски получава уникален достъп до съчиненията на италианския църковен историк **Йосиф Асемани (Joseph Simonius Assemanus, 1687-1768)**¹¹ – префект на Ватиканската библиотека, немския изследовател **Йохан Шритер (Johann Gotthilf Stritter, 1740-1801)**¹², английския византолог **Едуард Гибън (Edward Gibbon, 1737-1794)**¹³, словака – историограф **Павел Шафарик (Pavel Jozef Šafárik, 1795-1861)**¹⁴ и словенеца – историк **Франьо Миклошич (Fran Miklošič, 1813-1891)**¹⁵ и др.

Разбира се, особено голямо внимание В. Златарски отделя на постиженията на представителите на **българската историческа наука**. Той изучава задълбочено не само произведенията на по-видните от тях в лицето на Св. о. Паисий Хилендарски¹⁶ и **епископ Св. Софроний Врачански (1739-1813)**¹⁷, но и на някои по-малко известни техни съвременници като **йеросхимонах Спиридон (1740-1824)** – автор на „*История в кратце*“, написана във втората половина на XVIII в., която той по-късно В. Златарски издава, и по такъв начин я прави достъпна не само за професионалните историци в България, но и за широката българска общественост, която проявява интерес към миналото на българския народ¹⁸.

В. Златарски познава и историческите трудове на някои от **най-видните наши възрожденски дейци: Георги С. Раковски (1821-1867)**¹⁹ и **Гаврил Кръстевич (1820-1898)**²⁰. Същото може да се каже и за съчиненията на **Васил Априлов (1789-1847)**²¹, **Спиридон Палаузов (1818-1872)**²² и др., които живеят по това време в Русия.

В **българската историография** е застъпено гледището, че с изключение на В. Априлов и Спиридон Палаузов, съчиненията на другите посочени *по-горе* лица се отнасят към етапа на **националния романтизъм**, отличителната черта на които е не толкова писането на обективни научни трактати, предназначени за ограничен кръг от българското общество, а на такива съчинения, които със своя пламък следва да ангажират колкото е възможно по-голям слой от българската общественост и да я въвлекат в борбата за извоюване на църковна и политическа свобода²³. В тази насока с по-общо признание на българските историографи отличават „*История славяноболгарская ...*“ на Св. о. Паисий Хилендарски и съчиненията на Г. С. Раковски.

Следва да се подчертае, че още преди Освобождението, романтичният етап изживява своето време и на негово място бавно, но сигурно се появява следващият, наречен **критичен**, който се отлива от предишния по това, че неговите представители се отнасят критично към ползваните от тях източници: **В. Априлов** и **Спиридон Казанзджиев**²⁴.

Според нас главна заслуга за утвърждаването на критичния етап изиграва младият чешки историк **проф. Константин Иречек (Konstantin Josef Jireček, 1854-1918)**, който е автор на първата „*История на българите*“, излязла на чешки и немски език в началото на 70-те г. на XIX в.²⁵, и българският учен **проф. Марин Дринов (1838-1906)**, спечелил в българската историопис името си на „**първия български школуван историк**“, преди още да постъпи като преподавател в **Харковския университет**, който получава известност в **западната и руската славистична наука** като **изследовател на историята на славянските народи в Европа**, и по-специално – на **Балканския полуостров**. В тази насока М. Дринов продължава своята дейност и след като става преподавател в Харковския университет²⁶.

Както се знае, проф. М. Дринов временно прекъсва преподавателските си и изследователските си задължения по време и непосредствено след Руско-турската война (1877-1878), когато е привлечен в състава на Гражданската канцелария на **княз Александър Михайлович Дондуков-Корсаков (1829-1893)**, където му е поверено **управлението на Просветния отдел**²⁷.

След изтичане на срока на дейността на **Временното руско управление** в България, въпреки отправените му настоятелни покани да остане на работа в Княжеството, М. Дринов отказва и се завръща в Харков, където остава до края на живота си. Бидейки вън от България, той обаче следи с голямо внимание нейното общественополитическо, стопанско и особено – културно развитие.

Досегашните публикации не дават отговор на въпроса: кога е установено личното познанство на В. Златарски с известния свой предшественик. Едно е безспорно, че през 90-те години на XIX в. това вече е несъмнен факт, тъй като проф. М. Дринов откликва на повика на младия български учен и го подпомага в конкретното **начертаване на проблемите на българската история**, с които В. Златарски се заема в своята изследователска дейност²⁸.

В. Златарски установява тесни връзки и с проф. Константин Иречек, който – както и проф. Марин Дринов – е не само изследовател на историческото минало на българите, но **взима непосредствено участие в изграждането на възобновената българска държава** и особено – в изграждането на **българското образование**.

Подобно на проф. М. Дринов, въпреки отправените му предложения да остане в Княжеството, и К. Иречек отказва и продължава изследователската си дейност във **Виенския университет**. Личните контакти между историците продължават до смъртта на К. Иречек (януари 1918).

Богатият **Личен архив на проф. В. Златарски** съдържа десетки документални материали за отношенията между двамата професори, но най-значителния факт е **издаването на български език на**

„История на българите”, допълнена от К. Иречек и публикувана под научната редакция на В. Златарски (1929)²⁹

Краткото изложение показва по недвусмислен начин, че въпреки постиженията на редица български и чуждестранни изследователи, **българската историческа наука се е намирала в своя младенчески стадий на развитие**. Предстоят да се изследват различните ѝ **хронологически периоди**.

Предпочитанието на В. Златарски пада върху **средновековната българска история**, на проучването на която той посвещава всичките си сили като изследовател. Като всеки млад и начинаещ изследовател, той си поставя задачи, надхвърлящи възможностите на такъв работохолик, какъвто е самият той. Неуморната му дейност се отразява твърде зле върху здравословното му състояние, и той умира на 69-годишна възраст, без да успее да осъществи гигантските си творчески намерения.

Писани преди повече от столетие време, някои от работите на В. Златарски търпят корекции от по-късната генерация изследователи. Такъв например е случаят с **годината на основаването на българската държава**, за която той приема 679 г. Има и публикации, в които застъпва гледища, които днес се отхвърлят изцяло – мястото, където е починал **Св. Патриарх Евтимий Търновски**³⁰ и др. Като цяло обаче изследователското дело на проф. В. Златарски остава **изключително трайна следа в българската историческа наука**, която му определя и мястото на нейн **патриарх** – каквото място е отредено в областта на българската литература за Иван Вазов.

И още нещо: към всички свои предшественици проф. В. Н. Златарски се отнася с побобаваша учтивост, а с някои от тях – като проф. Марин Дринов и проф. Константин Иречек – установява и близки колегиални и приятелски отношения, подължили през целия им живот.

3455

Бележки

¹ Вж: **Златарска-Тодорова**, Кр. Баща ми *Васил Златарски*. – София, 1975, с. 10-55.

² Вж: **Златарска-Тодорова**, Кр. *Цит. съч.*, с. 38 и сл.

³ **Марголис**, Ю. Д., Г. А. **Тишкин**. Отечеству на пользу, а россиянам во славу : из истории университетского образования в Петербурге в XVIII – нач. XIX в. – Ленинград, 1988. – 230 с.

⁴ Вж: **Венелин**, Ю. Древные и нынешние болгаре политическов, народописном, историческом и религиозном их отношении. Москва, 1829, т. 1 и Критические исследования об истории болгар. Москва, 1849.

⁵ Обнародвани в съч. му: „Очерк путешествия по Европейской Турции”. – Казань, 1848. – 214 с.

⁶ **Бильбасов**, В. А. *Кирилл и Мефодий*. – Санкт-Петербург, 1868-1871, т. 1-15.

Воронов, А. Главнейшие источники для истории *Кирилла и Мефодия*. – Киев, 1877. – 361 с.

Мальшевский, Ив. *Святые Константин и Мефодий*, первоучители славянския. – Киев, 1886. – 483 с. и др.

⁷ Вж за него: **Сборник** статей, посвященных почитателями академику и заслуженному профессору **В. И. Ламанскому** по случаю пятидесятилетия его ученой деятельности : Ч. 1. – Санкт-Петербург : Отд-ние рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук и ист.-филол. фак. Имп. С.-Петербур. ун-та, 1907-1908. – Записки Историко-филологического факультета Санкт-Петербургского университета ; Ч. 847.

⁸ Вж: за него: **Литаврин**, Г. Г. *Василий Григорьевич Васильевский* – основатель Санкт-петербургского центра византиноведения (1838-1899). // *Византийский временник*, 1994, Т. 55, Ч. 1, с. 5-21.

⁹ Mavro **Orbini**. Il regno de gli Slavi hoggi coorrotamente detti Schiavoni. – Pesaro, 1601. – 473 p..

¹⁰ Caesar Baronius *Annales ecclesiastici a Cristo nato ad annum 1198*. – Roma, 1558-1607. – 1193 p.

¹¹ Assemani *Calendaria ecclesiae universae*. – Rome, 1755. – 6 vols.

¹² See: **Striter**, I. G. Memoria popularium olim ad Danubian. Pontum Euxinum, Paludem Meotidam, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad septentriones incolentim, e Histoiraе Scriptorius Bwzanjinæ erute et digeste. – Petropoli, 1774, t. 2) – 538 p.

¹³ See: **Gibbon**, Eduard. The History of the Decline and Fall of the Roman. – London, 1776-1778. – 6 vols.

¹⁴ See: **Safarik**, P. J. Slovanske starozitnosti. – Praha. 1837. – 1005 p..

¹⁵ See: **Miklosich**, Fr. Monumenta serbica, spectantia historiam Sebiae, Bosniae, Ragusii. – Viennae. 1858. – 580 p.

¹⁶ **Паисий Хилендарски**. История славяноболгарская о народах и о царех и святых болгарские и всех деяния и бития болгарские. – Одесса, 1893.

¹⁷ **Софроний Врачански**. Житие и сјрадания грешнаго Софрония (Претърпяло редица издания). – София, 2006. – 64 с.

¹⁸ Вж: **История** в кратце о болгарском народе словенском. Сочинися в лето 1792 / Под ред. на **В. Н. Златарски**. – София, 1900. – 199 с.

¹⁹ Вж: **Раковски**, Г. С. Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму. – Београд, 1860. – 128 с. и др.

²⁰ **Кръстевич**, Гавриил. История българска : Том първий. – Цариград, 1869. – 300 с.

²¹ Вж: **Априлов**, В. Е. Болгарския грамот. – Одесса, 1845. – 132 с.

²² Вж: **Палаузов**, С. Н. Век болгарского царя Симеона. – Санкт-Петербург, 1855. – 166 с.

²³ Вж: **Бурмов**, Ал. Изследванания в чест на *Марин С. Дринов*. – София, 1960, с. 108.

²⁴ Вж: **Бурмов**, Ал. *Цит. съч.*, с. 109.

²⁵ **Ангелов**, Д. *Константин Иречек* и неговото дело. // *Ист. преглед*, 1955, № 1, с. 100-112;
Ангелов, Д. *Константин Иречек* и българската историческа наука. // *Чехословакия и България през вековете*. – София, 1963, с. 42-55.

²⁶ Вж: **Горина**, Л. В. *Марин Дринов* – историк и обществен деец. – София, 2006, с. 42-54.

²⁷ Вж: **Атанасов**, Ж. Просветната дейност на *Марин Дринов* през Временното руско управление. // *Год. Соф. унив. Филос.-ист. фак.*, 1957, № 2, с. 59-81.

²⁸ Вж: **Златарска-Годорова**, Кр. *Цит. съч.*, с. 55.

²⁹ **Иречек**, К. История на българите. – София, 1929. – 462 с.

³⁰ Вж: **Златарски**, В. Н. Где и кога е бил заточен българския патриарх Евтимий. // *Летопис на Българското книжовно дружество*, 6, 1906, с. 101-170.

ПРЕДСТАВЯНЕ ПО ПЕРСОНАЛИИ

3-4. Учителите на проф. Васил Николов Златарски –

проф. Владимир Иванович Ламански и

проф. Василий Григориевич Василевски

Ил. 3. Проф. Владимир Иванович Ламански (фотопортрет)

Деница Славова

Кратка биографична справка

Проф. Владимир Иванович Ламански (1833-1914) е руски писател, езиковед, славист, академик в Санктпетербургската академия на науките. През 1854 г. завършва Санктпетербургския университет, където е ученик на проф. И. И. Срезневски.

В периода 1865-1900 г. е професор по славянски езици в Петербург. През дългия си живот е написал над 160 значими труда в различни области на науката. В периода 1862-1864 г. пътува през славянските страни и пише поредица от произведения, в които се стреми да потвърди и развие славянофилските идеи за великите характеристики на славянското „племе“. Той развива идеята за **славянско обединение под егидата на руския език** като общ книжовен език на всички славяни.

През 1870 г. публикува докторска дисертация на тема „*Историческо изследване на гръцко-славянския свят на Европа*“, в която дава **теория за две цивилизации: гръцко-славянска и романо-германска**. Писал е много статии в различни професионални списания. Бил е редактор на географския труд „*Жива античност*“, а също е писал статии и по етнография.

Проф. В. И. Ламански е почетен член на всички руски университети, на всички славянски научни академии, както и на Славянското дружество в България.

През 1887 г. негов студент в Историко-филологическия факултет на Санктпетербургския университет става проф. Васил Златарски. Под вещото ръководство на проф. В. И. Ламански, който ръководи катедрата по славянски езици и история на славянските народи, и ръководителя на катедрата по всеобща история – руския византолог Василий Григориевич Василевски, В. Златарски се оформя като историк и изследовател.

Под влиянието на своите учители В. Златарски насочва научните си интереси към проблемите на средновековната българска история. Защитава дисертация през 1892 г. на тема „*Писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до българския цар Симеон*“, която става първият му исторически труд (отпечатан в 1894 г.).

Научен коментар

От спомените на **Креса Златарска-Тодорова (1901-1987)**, дъщеря на проф. Васил Златарски, узнаваме, че като дете баща ѝ проявявал силен **интерес към учението**.¹ И това не било случайно, тъй като бил роден в **семейство с богати възрожденски традиции към просветното дело**.

Самият баща на проф. Васил Златарски – **Никола Попвасильов Златарски (1823-1875)** бил **изтъкнат просветен деец** и получил известност като „даскал“. За нещастие на малкия Васил, баща му умира, когато той е едва 9 годишен. Тогава грижата за него поели тримата му по-големи братя – Александър, Георги и Стефан.

След като Васил завършил с отличие началното си образование в родния си град Търново (*днес*: Велико Търново), братята решават, че той трябвало да учи и по-нататък. И тъй като това ставало в първите следосвобожденски години, когато във възобновената българска държава нямало почти никъде средни училища, Васил можел да продължи образованието си само в чужбина. Изборът на братята му паднал върху **Русия** – не само защото тази страна привличала погледа на младите българчета от възрожденската епоха, но и поради друго важно обстоятелство. Единият от по-големите братя – Стефан като офицер бил вече на служба в руската армия и изявил желание да поеме издръжката на малкия си брат.²

Така 15-годишният Васил се оказва в **руската столица Санкт Петербург**, където постъпва в известната Четвърта **Ларинска гимназия**.

Следват пет години на неуморен труд и непрекъснати наставления от по-големите му братя.

Благодарение на това, В. Златарски завършва средното си образование с отличие.

Естествено било след това да се завърне обратно в родината си, но жаждата за повече знания го подтиквала да продължи и по-нататък своето образование. А в България липсвало каквото и да било висше училище.

Първият университет в нашата страна възниква едва през есента на 1888 г. под формата на отделен курс към Първа мъжка гимназия, а след това – и като Висше училище, което едва през 1904 г. е преобразувано като университет.³

Да учи В. Златарски в някои от западноевропейските университети – нямало материални възможности. Така се стигнало до решението на „семеиния съвет“ той да стане **студент в Санктпетербургския Императорски университет**.

Причините за това решение били, че със завършването на средното си образование в Русия, той вече владее отлично руския език. Едновременно получил и солидни познания по двата **класически езика – гръцки и латински**. И не на последно място: брат му Стефан изявил желание да продължи издръжката му в руската столица.

Сред съществуващите по онова време висши учебни заведения в Санкт Петербург, изборът на младия българин пада върху Императорския университет, който бил не само един от най-старите в Русия, но и най-авторитетният, тъй като неговите преподаватели се явявали цвета на руската наука.

В Университета Васил Златарски постъпва в **Историко-филологическия факултет**. Изборът му не е случаен, защото вече има нужното филологическо образование, а в България няма още подготвени специалисти в тази сфера.

Що се отнася до историческата наука – единствен по онова време школуван историк е проф. Марин Дринов, но той е преподавател в Харковския университет, където останал и след Освобождението на България до края на живота си.

Като студент в Санктпетербургския университет вниманието на Васил Златарски е привлечено към двама от професорите – **Владимир Иванович Ламански (1838-1914)** и **Василий Григориевич Василевски (1838-1899)**.

Първият от тях е славист и проявява интерес към **историята на славянските народи през средните векове**, в това число – и към **българския народ**.⁴ Под негово влияние и ръководство Васил Златарски се заема с проучване на преписката между **цариградския патриарх Николай Мистик (852 – 15 май 925)** и **българския цар Симеон I Велики (864-927)**, която в края на следването си защитава като магистерска теза (докторат). Изборът на темата е изключително важен, тъй като хвърля обилна светлина върху **българо-византийските отношения** по времето, когато висшият византийски духовник оглавява **Цариградската патриаршия** – избран е два пъти за патриарх (от март 901 до 907 и от май 912 до смъртта си през 925 г.) – т.е. във времето, когато между България и Византия се разиграват важни събития и особено – войната между тях, завършила с известната **Ахелойска битка от 917 г.**, при която византийската армия претърпяла жестоко поражение.

В същото време цар Симеон се отличавал не само като изтъкнат военачалник, но проявявал и голям интерес и към книжовната дейност. Добре известно е, че баща му княз **Борис I Михаил – Покръстител (I-ая половина IX в. – 2 май 907)** решава да го подготви за **глава на Българската църква** и, поради тази причина, го изпраща да учи в най-знаменитото по онова време учебно заведение във Византия –

Магнаурската школа. Благодарение на това обстоятелство, цар Симеон получава не само солидно образование, но и отлична представа за политическия и духовния живот във Византийската империя в края на IX в.

Стеклите се след това обстоятелства – отказът на по-големия му брат Расате (Владимир) да продължи политическата линия на техния баща, става причина – вместо да оглави Българската църква, – **да застане начело на българската държава.**⁵

След завръщането си в България, В. Златарски публикува дисертационния си труд в започналия да излиза по онова време „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”⁶ и по такъв начин съчинението става известно на българската общественост.

3457

Ил. 4. Проф. Василий Григориевич Василевски

Дарина Георгиева

Кратка биографична справка

Проф. Василий Григориевич Василевски е роден на 21 януари 1838 г. в семейство на селски свещеник. Учи е в Ярославската семинария и в Главния педагогически институт, но – преди да завърши курса си там – той се прехвърля в Историко-филологическия факултет на Санктпетербургския университет. През 1869 г. – след като защитава дисертация – става асистент в същия университет в департамента за Средновековие.

От 18 януари 1874 г. е член на Академичния комитет на Министерството на народното образование. През януари 1890 г. е избран за академик на Академията на науките по руска и византийска история. В Санктпетербургския университет заема катедрата по всеобща история.

Проф. В. Г. Василевски оказва голямо влияние на проф. В. Златарски, който попада в Русия в момента, когато византологията се намира в истински разцвет.

Под влиянието на проф. В. Г. Василиевски В. Златарски е насочен към средновековната българска история.

Като непосредствен плод на това влияние се явява и написаната дисертация на проф. Златарски „Писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до българския цар Симеон”.

Проф. В. Г. Василиевски умира на 13 май 1899 г. (61 г.) във Флоренция.

Научен коментар

Проф. Васлий Григориевич Василевски за онова време е един от най-авторитетните византолози в Русия⁷.

Под негово влияние В. Златарски подсилва интереса си към хрониките и други съчинения на византийските историци и писатели през средните векове. Затова, освен към патриарх Николай Мистик, насочва вниманието си и към други византийски автори – патриарх Фотий (Photius I, 810/820 – 893)⁸ император Роман Лакапин (Romanus I Lecapenus, 870-948)⁹ и Симеон Метафраст (Simeon Metaphrastes, 900-984).¹⁰

От Русия В. Златарски се завръща в качеството си на втория – след проф. Марин Дринов – школуван български историк, посветил се на изучаването на средновековната българска история.

От посочените свои учители в Санктпетербургския университет той усвоява важен изследователски принцип: **ИСТОРИЯ МОЖЕ ДА СЕ ПИШЕ САМО НА ОСНОВАТА НА ИЗВОРИ.**

Тъй като домашните извори за българската средновековна история са твърде малко, следвало да се разчита на чуждестранните.

Поради непосредственото съседство на България с Византия, от чуждестранните извори най-голямо значение придобиват византийските. Почти нямало средновековен византийски автор, който да не е отделил повече или по-малко място в своето съчинение и на съседна България.

Към византийските източници – освен проф. В. Н. Златарски – проявяват интерес и неговите наследници в лицето на проф. Петър Мутафчиев (1883-1943) и проф. Иван Дуйчев (1907-1986).

Тази традиция продължава и в съвременната българска историческа наука.

Един от съвременниците на проф. В. Златарски – акад. Иван Снегаров (1883-1971), на когото е поверено учредяването на Института по история към Българската академия на науките, първата задача, с която се залавя, е издаването на извори за българската история в две поредици – гръцки и латински. Затова събира около себе си млади учени с класическо образование – Михаил Войнов (1905-1985), Василка-Тъпкова-Займова (1924-2018) и др., които в продължение на години се заемат с издирване и обнародване на съчиненията на византийски и древноримски автори.

На свой ред проф. Димитър Ангелов (1917-1996) и Петър Тивчев (1926-1981) подготвят специално издание на „Подбрани извори за историята на Византия”, в което включват и съчинения, съдържащи важни сведения и за българската средновековна история.¹¹

3458

Бележки

¹ Вж: Златарска-Тодорова, Кр. Баща ми Васил Златарски. С., 1975, с. 34.

² Златарска-Тодорова, Кр. Цит. съч., с. 24-31.

³ Вж: Арнаудов, М. История на Софийския университет „Св. Климент Охридски” през първото полу столетие (1888-1938). – София, 1939, с. 203-206.

⁴ Вж: Сборник статей по славяноведению, составленному и изданному учениками Ламанского по случаю 25-летия его учёной и профессорской деятельности. – Санкт-Петербург, 1883. – 490 с.

⁵ По-подробно вж: Гюзелев, В. Княз Борис I. – София, 1969, с. 466-471.

⁶ Вж: Златарски, В. Н. Писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до българския цар Симеон. // Сб. нар. умотв. наука и книжнина, 10, 1894, с. 372-428; 11, 1894, с. 3-54; 12, 1895, с. 121-211.

⁷ По-подробно за него вж: Безобразов, П. В. В. Г. Васильевский. // Византийский временник, 1899, т. 6, с. 636-658.

⁸ Вж: **Златарски, В. Н.** Посланието на цариградския *патриарх Фотий* до българския княз *Борис* в славянски превод. – София, 1917. – 64 с.

⁹ Вж: **Златарски, В. Н.** Писмата на византийския *император Романа Лакапена* до българския цар *Симеон*. // Сб. нар. умотв. наука и книжнина, 14, 1896, с. 282-322.

¹⁰ Вж: **Златарски, В. Н.** Известията за българите в хрониката на *Симеона Метафраста* и *Логотепа*. // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 1909, т. 24, с. 1-161.

¹¹ Вж: **Ангелов, Д., П. Тивчев.** Подбрани извори за историята на Византия. – 4 изд. – София, 1974. – 427 с.

5. Проф. Васил Николов Златарски и

проф. Фьодор Иванович Успенски

Ил. 5. Проф. Фьодор Иванович Успенски (фотопортрет)

Весела Георгиева

Кратка биографична справка

Акад. проф. Фьодор Иванович Успенски е руски историк-византолог, археолог, славист. Има голям принос за развитието на българската археология и медиевистика. Той е сред най-видните представители на руската историография. Роден е на 7 февруари 1845 г. в с. Горки, Костромска губерния, Руска империя. Завършва Костромската семинария през 1866 г., а през 1867-1872 г. – Историко-филологическия факултет на Санктпетербургския университет. Защитава магистърска теза през 1874 г., а през 1879 г. – докторска дисертация на тема: „Образуване на Второто българско царство“.

В периода 1879-1894 г. е доцент и професор в Новорусийския университет в Одеса, а от 1894 г. до 1914 г. е директор на основания от него Руски археологически институт в Цариград.

Проф. Ф. И. Успенски е член-кореспондент на Санктпетербургската академия на науките, а от 1900 г. – е академик. През 1928 г. е избран за чуждестранен член на Българската академия на науките – по доклади на проф. В. Златарски и редица наши и чуждестранни учени.

Проф. Ф. И. Успенски ръководи археологически и исторически експедиции в различни части на Османската империя – Мала Азия, Македония, Сирия, Палестина, както и в България и Сърбия. Значим е приносът му и в изследването на Второто българско царство.

През 1898 г. се провежда една от най-успешните археологически експедиции в Североизточна България. В нея взимат участие от руска страна Ф. И. Успенски и Михаил Георгиевич Попруженко, а от българска – Васил Златарски и Карел Шкорпил. Край развалините на шуменското с. Абоба е открита древната столица на Първото българско царство – Плиска. Това поставя и началото на археологическите разкопки на средновековните български столици.

Акад. Ф. И. Успенски е публикувал близо 200 научни труда. Сред тях е тритомната „История на Византийската империя” – делото на живота му, над което работи над 25 години.

Умира на 10 септември 1928 г. на преклонна възраст – на 83 години.

Погребан е в Санкт Петербург, Русия.

Това, с което можем да свържем иманата на руския акад. Ф. И. Успенски и българския изтъкнат проф. В. Златарски, е научният им интерес в областта на историята на Първата българска държава.

Научен коментар

Като руски възпитаник, проф. Васил Златарски през целия период на своята преподавателска и изследователска дейност поддържа редовни контакти с представителите на руската историческа наука и най-вече – с онези нейни дейци, които се занимават със **средновековната история на славянските народи**, в това число – и на **българите**.

Освен със своите учители **проф. Владимир Иванович Ламански (1838-1914)** и **проф. Василий Григориевич Василевски (1838-1899)**, с които поддържа колегиални отношения и след завръщането си в България, вниманието му е привлечено особено много и към **проф. Фьодор Иванович Успенски (1845-1928)**, който в последната четвърт на XIX в. изпъква като един от най-видните познавачи на **историята на Византия и на славянските народи през средните векове**, сред които – и на **българите**.¹ Именитият руски учен е роден през 1845 г. Завършва семинария в Кострома (1872) и Историко-филологическия факултет в Санктпетербургския университет. През 1879 г. защитава докторска дисертация на тема „*Образуване на Второто българско царство*”, която е **една от първите самостоятелни публикации върху тази част от историята на Средновековна България**.

От беглия поглед върху съдържанието ѝ е видно, че в нея са включени голям брой въпроси от най-различно естество: Първа глава от съчинението е посветена на **положението на България под византийско господство**. Акцентът в нея пада върху **административното устройство на българските земи и за отношението на византийската власт към българското духовенство**. Не е отминат и въпросът за **борбата на българите против своите поробители**.²

Във втора глава акцентът на изложението пада върху **произхода на династията на Асеневици³ и опитите за установяване на уния с Римокатолическата църква**, а заедно с това – и за **съдбата на богомилите**.⁴ В дисертационния труд са включени и голям брой приложения от най-различно естество – и главно: **византийски и латински извори за Втората българска държава**.

Както се посочи вече, съчинението на проф. Ф. И. Успенски се появява на бял свят във време когато проф. В. Златарски е още ученик в родния си град. С този труд той се запознава едва когато става студент в Санктпетербургски университет – вероятно с помощта на двамата свои професори В. И. Ламански и В. Г. Василевски, които несъмнено са познавали отлично научното творчество на своя руски колега. Постъпвайки като преподавател във Висшето училище в София, Васил Златарски е продължава да следи изследователската дейност на Ф. И. Успенски. Непосредствените му контакти с него се установяват след като именитият учен основава и възглавява **Руския археологически институт в Цариград (1894-1914)**. Това, което най-много сближава двамата изследователи, е **ролята на проф. Ф. И. Успенски в разкриване местонахождението на столицата на Първата българска държава**.

Това той прави с помощта на видния чешки учен **Карел Шкорпил (Karel Václav Škorpil, 1858-1923)**, който от 1883 г. се установява в България и до края на своя живот остава в нея. На К. Шкорпил българската историческа наука съвършено заслужено е отделено място на **един от основателите ѝ в нашата страна**.⁵

До края на XIX в. българските медиевисти, основавайки се на писмени източници, установяват името на първата българска столица, но не са имали информация за нейното местоположение.

В това отношение са изказвани най-различни предположения⁶, но едва след извършените разкопки от К. Шкорпил и Ф. И. Успенски, се установява, че то се намира в района на тогавашното **с. Абоба, Шуменска област**.

Разбира се, Ф. И. Успенски има съществени приноси и в областта на **историята на Византия**. Автор е на **тритема история на Византийската империя**, както и на голям брой други публикации.⁷

С тези свои трудове Ф. И. Успенски се нарежда сред едни от най-големите руски византолози в края на XIX в.⁸

Контакти с него проф. В. Златарски поддържа до края на живота на руския славист и археолог (1928).

3459

Бележки

¹ Вж: **Попруженко**, М. Г. България в трудовете на **Ф. И. Успенски**. // *Македонски преглед*, 1928, № 4, с. 251-263.

² Вж: **Успенский**, Ф. И. Образование Второго българского царства. – Одесса, 1879, с. 1-73.

³ Пак там, с. 88-108.

⁴ Пак там, с. 209-228.

⁵ Вж: **Златарски**, В. Н. *Карел Шкорпил*. // *Летопис на БАН*, 4, 1919, с. 73-84.

⁶ Вж: **Георгиев**, П. За столицата на Аспарухова България. // *Ист. преглед*, 2002, N 5-6, с. 208-227.

⁷ Вж: **Византийский** писател **Никита Акоминат** из Хонь. – Санкт-Петербург, 1874 (магистерска дисс.)

Значение византийской и южнославянской прони. Санкт-Петербург, 1883 (*опубл. в: Сборник статей по славяноведению в честь В. И. Ламанского*, Санкт-Петербург, 1901, с. 1-32).

Византийские землемеры. Наблюдения по истории сельского хозяйства. – Одесса, 1888. – 341 с.

Русь и Византия в X веке : речь, произнесенная 11 май 1888 г. в торж. собрании Одесского славянско благотворительного дружество в памет 900-лет. Крещения России. – Одеса, 1888. – 38 с. и др.

⁸ Вж: **Лозовик**, Г. Н. *Федор Иванович Успенский* (1845-1928) [некролог]. // *Историк-марксист*, 1928, т. 9. с. 110-114.

6-8. Акад. **Никодим Кондаков**, **проф. Михаил Попруженко** и **проф. Пьотър Бицилли** – **руски колеги и приятели на проф. Васил Златарски**

Като руски възпитаник, след завръщането си в България (началото на 90-те г. на XIX в.) проф. Васил Златарски до края на земния си път проявява голям интерес към **руската медиевистика** и най-вече към постиженията на **руската славистика**.

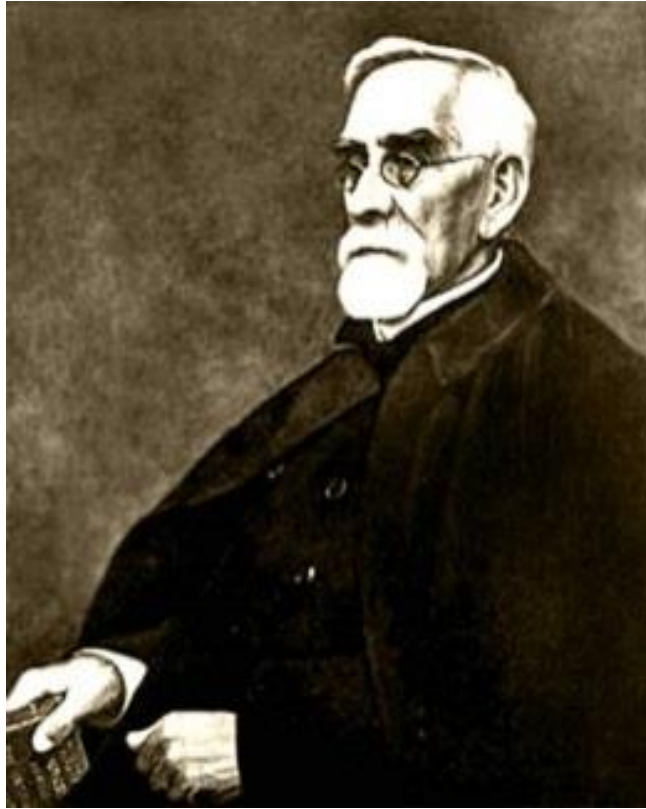
Като дългогодишен преподавател и изследовател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, той поддържа лични контакти не само със своите бивши преподаватели от **Санктпетербургския университет** (професорите **Владимир Иванович Ламански /1838-1914/** и **Василий Григориевич Василевски /1838-1899/**), но и към **Харковския университет**, където след Освобождението на България от османско иго продължава да работи **проф. Марин Дринов**.

След края на Първата световна война щастието на проф. В. Златарски се усмихва отново, и той получава възможност да разшири кръга на своите руски приятели.

... Известно е, че голяма част от руската интелигенция – писатели, художници и др., сред които и представители на руската наука, не посрещат положително станалите радикални промени в страната им след ноември 1917 г. и емигрират в Европа...

Сред учените, които напускат Русия, са и немалък брой историци.

За нас обаче представляват интерес имената на трима от тях – акад. **Никодим Павлович Кондаков (1844-1925)** и професорите **Михаил Попруженко (1866-1944)** и **Пьотр Бицилли (1879-1953)**.

Ил. 6. Акад. Никодим Павлович Кондаков

Мая Ангелова

Кратка биографична справка

Акад. Никодим Павлович Кондаков е роден на 13 ноември 1844 г. в с. Русская Халань, Новоосколски уезд, Курска губерния, Руска империя. Починал е на 17 февруари 1925 г. в Прага, Чехословакия.

Н. П. Кондаков е виден руски историк на византийското и староруско изкуство, археолог, създател на иконографския метод за изучаване на паметниците на изкуството.

Член-кореспондент на Санктпетербургската академия на науките (1892; действителен член от 1898) на Руската академия на науките и академик на Санктпетербургската художествена академия (1893).

През 1870 г. е избран за доцент в Катедрата по история на изкуството в Новорусийския университет в Одеса.

От 1888 до 1897 г. е професор в катедрата по история на изкуството на Санктпетербургския Императорски университет. В периода 1888-1893 г. ръководи Отделението по изкуство на средните векове и Ренесанса в Ермитажа.

През 1920-1922 г. чете лекции по средновековно изкуство и култура в Софийския университет и изучава паметниците на изкуството в България.

От 1922 г. живее в Прага, където преподава в Карловия университет до смъртта си през 1925 г.

Обединилият се около него кръг от млади учени, известен като *Seminarium Kondakovianum*, през 1931 г. е преобразуван в Археологически институт „Кондаков“.

Почетен член на Българската академия на науките (1922) и Славянското благотворително дружество в България (1924). Носител е на българския орден „За гражданска заслуга“.

Акад. Н. П. Кондаков и проф. В. Златарски обстойно изучават Българското средновековие – изследват археологически паметници по българските земи.

Научен коментар

Акад. Никодим Павлович Кондаков (1844-1925) към описвания момент вече е на солидна възраст. Изследователските му интереси са насочени повече към **археологията и историята на изкуството**. Той пребивава твърде кратко в България (1920-1922).

Макар че му е предоставена възможност да работи като **преподавател в Софийския университет**, през 1922 г. той напуска България и се установява в **Прага**, където получава назначение като **професор в Крловия университет**. Там той не успява да разгърне преподавателските и изследователските си качества, тъй като скоро умира.

Пребиваването му в България е високо оценено от научната общност, показател за което е избирането му за **почетен член на Българската академия на науките (1922)**¹.

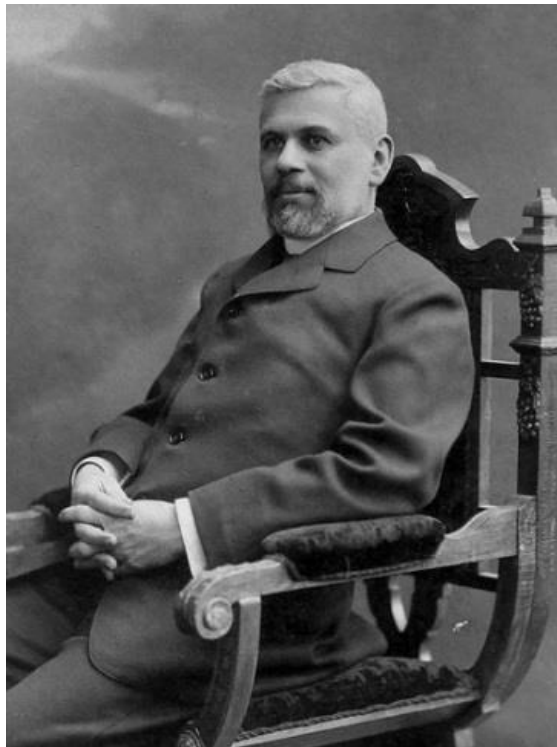
Проф. Васил Златарски цени високо неговите качества като преподавател и изследовател² и искрено съжалява, че той не остава в България.

Едновременно с акад. Н. П. Кондаков в България пристигат и други двама видни руски учени – **Михаил Георгиевич Попруженко и Пьотр Михайлович Бицилли**.³

За голямо щастие не само на проф. Васил Златарски, но и на българската историческа наука, те остават в България до края на живота си.

За проф. Васил Златарски по-голямо значение има първият от тях, тъй като той, макар и филолог по своето образование, работи в областта на **медиевистиката**, където границите между литература и история се сливат. Всеки медиевист е колкото литератор, толкова и историк.

3460

Ил. 7. Проф. Михаил Георгиевич Попруженко

Венета Борисова

Кратка биографична справка

Проф. Михаил Георгиевич Попруженко (1866 – 1944) е руски филолог славист, палеограф и литературовед. Завършва гимназия в родния си град Одеса. Продължава висше образование в Новорусийския университет със специалност славянска филология, където по-късно работи. Доктор на науките става през 1899 г. в Харковския университет. Научните му изследвания са в областта на кирилometодиевистиката, средновековната и новата българска литература и история. Емигрира от Русия по време на Октомврийската революция и през 1919 г. и се установява в България. След пристигането си тук преподава в качеството си на професор в Катедрата по славянска литература при Историко-филологическия факултет на Софийския университет (1920). Интерес представлява съвместната дейност на двамата изследователи в научното списание „Македонски преглед“, издавано от Македонския научен институт (1924-1943).

Научен коментар

Вниманието на проф. Васил Златарски към личността на **проф. Михаил Георгиевич Попруженко** е привлечено още и поради обстоятелството, че руският учен се занимава и с проблемите на **средновековната българска история**. За това говорят и някои от неговите съчинения⁴ и др. На перото на М. Г. Попруженко принадлежат и редица публикации за периода на **Българското възраждане**.⁵

Посочените трудове показват, че името на М. Г. Попруженко става известно не само на В. Златарски, но и на българската общественост още в началото на ХХ в. Затова и емигрирането в България на слависта след края на Първата световна война е прието твърде радушно.

Предоставена му е възможността веднага да постъпи като професор в Софийския университет, където той работи от 1920 до 1941 г. и получава високи научни отличия – почетен доктор на Софийския университет (1930) и др. Преди това е избран за действителен член на Българската академия на науките (БАН) (1923) и на Българския археологически институт (1928).

Благоприятни условия позволяват на проф. М. Г. Попруженко да продължи в България с неотслабваща енергия не само своята преподавателска, но и изследователска дейност.

Една от първите си публикации, той помества в сборника, посветен на проф. В. Златарски.⁶

Този факт свидетелства, че и проф. Михаил Попруженко не само е ценял високо своя български колега като преподавател и изследовател, но и че е бил в близки колегиални и приятелски отношения с него.

Сред другите публикации на проф. Михаил Попруженко ще отбележим само онези, които очевидно са представлявали по-голям интерес за проф. Васил Златарски.⁷

Колегиалните и приятелски отношения между двамата учени продължават до смъртта на първия (декември 1935).

Вън от всяко съмнение е фактът, че за създаването на благоприятните условия за продължаването на преподавателската и изследователска дейност на проф. М. Г. Попруженко в България немалка роля е изиграла самият проф. Васил Златарски, който със своя голям научен авторитет съдейства за привличането му като редовен професор в Софийския университет, но и за избирането му за член на БАН и Българския археологически институт, за което стана вече дума по-горе.

Ил. 8. Проф. Пьотр Михайлович Бицилли

Петко Фучалски

Кратка биографична справка

Проф. Пьотр Михайлович Бицилли е роден на 01.09.1879 г. в Одеса, Русия и умира на 25.08.1953 г. в София, България.

Завършва Втора класическа гимназия и филологическото отделение в Новоросийския университет в Одеса.

През 1924 г. проф. Ервин Грин заминава от България за Русия, затова кани Бицилли да го замести в Катедрата по нова и най-нова история в Софийския университет.

П. М. Бицилли заема поста като редовен професор по договор.

Насочва се към история на изкуството и литературата.

Уволнен е от Софийския университет през 1949 г.

Автор е на 27 монографии, 144 статии и 118 резензии.

П. М. Бицилли е титуляр на Катедрата по нова и най-нова история и Историко-филологическия факултет на Софийския университет, което се е случило с помощта на проф. В. Златарски през 1923 г.

През есента на 1932 г., когато в резултат на рестриктивните мерки, предприемани от властите в България във връзка с икономическата криза, П. М. Бицилли се изправя пред опасността да загуби длъжността си на „редовен професор“. За щастие, позицията на проф. В. Златарски и на преподавателите – историци заставя ръководството на Университета да защити категорично щатното място на П. М. Бицилли и да отвоюва от Министерството на просвещението неговото оставане в академичната общност.

Научен коментар

Що се отнася до **проф. Пьотр Михайлович Бицилли**, към неговата личност проф. Васил Златарски също питае голямо уважение. Затова, когато руският учен пристига в България, българският историк полага усилия за привличане на П. М. Бицилли като редовен професор в Катедрата по нова и най-нова история в Софийския университет.

Като специалист по обща история проф. Пьотр Бицилли започва своята преподавателска дейност и в Русия.

Избран е за частен доцент в Новорусийския университет в Одеса през 1910, а от 1918 до 1920 г. е и редовен професор.⁸

Като професор по обща история П. М. Бицилли работи и в Скопския университет (1920-1924).⁹

От 1924 г. той е в България, и отново получава званието „професор“ по нова и най-нова обща история в Софийския университет (1924-1948).¹⁰

За проф. В. Златарски от по-съществено значение са онези публикации на проф. П. М. Бицилли, които са се доближавали до научните му интереси.¹¹

Колегиалните и приятелските отношения между двамата учени продължават до смъртта на проф. В. Златарски (1935).

За разлика от проф. Михаил Георгиевич Попруженко, който умира през март 1944 г., проф. Пьотр Михайлович Бицилли доживява и времето, когато в България се извършват радикални промени във вътрешнополитическия ѝ живот. Като белоемигрант той не възприема новата политическа обстановка в страната ни, но не я напуска, въпреки че за това му е била предоставена възможност.

До края на живота си – 24 август 1953 г. – проф. Пьотр Михайлович Бицилли остава да живее в България, която обиква като своя втора родина.

За голямата му обич към България определена роля изиграва именно проф. Васил Златарски.

3462

Бележки

¹ Вж: Милетич, Л. Никодим Павлович Кондаков. // *Македонски преглед*, 1925, N 3, с. 1-16 .

² Вж: Златарски, В. Н. Никодим Павлович Кондаков. // *Отчет на Българския археологически институт*. – София, 1924, с. 43-52.

³ Вж: Руски професори в Софийския университет. // *Славянски глас*, 1920, N 3-4, с. 95-96.

⁴ Попруженко, М. Г. Из истории литературной деятельности в Болгарии и Сербии в XV в. & Дисс. – Одесса, 1894. – 176 с.

Попруженко, М. Г. Синодик *царя Борила*. – Одесса, 1899. – 245 с.

Попруженко, М. Г. Св. Козма презвитера слово на еретики и поучения божественных книг. – Санкт-Петербург, 1907. – 86 с.

⁵ Попруженко, М. Г. Материали за историята по възраждането на българския народ. – Пловдив, 1900. – 15 с., която той в разширен вид издава и на руски език – вж:

Попруженко, М. Г. Очерки по истории возрождения болгарского народа. // *Журнал Мин. нар. просвещения* (Санкт-Петербург), 1902, N 11, с. 1-34; 1903, N 10, с. 327-346; 1906, N 4, с. 337-355.

Попруженко, М. Г. *Ю. И. Венелин* и неговото значение в историята на Българското възраждане. – София, 1903. – 24 с.

Попруженко, М. Г. *Найден Геров* в истории Болгарского возрождения. // *Славянски глас*, 1923, № 2-3, с. 20-32. и др.

⁶ Вж: Попруженко, М. Г. Памяти *М. Н. Погодина*. // *Сборник в чест на В. Н. Златарски* по случай 30-годишната му научна и професорска дейност. – София, 1925, с. 277-289.

⁷ Вж: Попруженко, М. Г. България в трудовете на *Ф. И. Успенски*. // *Македонски преглед*, 1928, N 4, с. 79-98.

Попруженко, М. Г. Библиографски преглед на славянските килски източници за живота и дейността на *Кирила* и *Методия* (съвм. със *С. Романски*). – София, 1935. – 65 с.

Попруженко, М. Г. Кирило-Методиевска библиография за 1934-1940 (съвм. със *С. Романски*). – София, 1942. – 169 с.

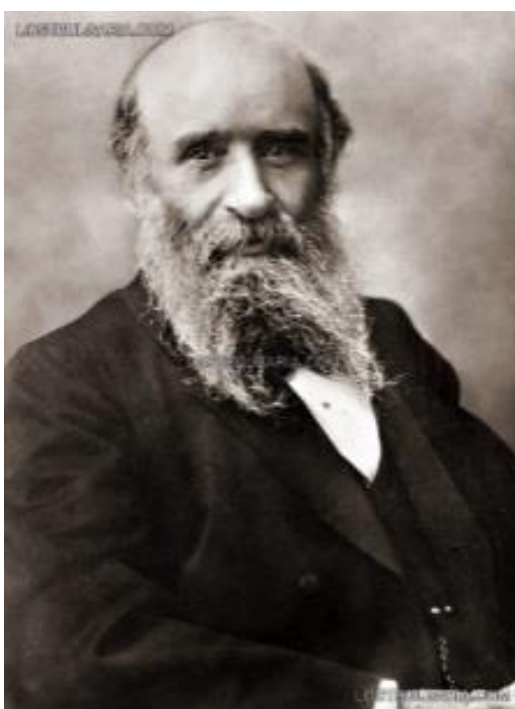
⁸ Вж: Гандев, Хр. Проф. Петър Михайлович Бицилли. // Векове, 1980, N 2, с. 28-42.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Вж: Бицилли, П. Падение Римской империи. – Одесса, 1919. – 104 с.;
Бицилли, П. Краткая история русской литературы. – София, 1934. – 100 с.

9. Проф. Марин Дринов и проф. Васил Златарски

Ил. 9. Проф. Марин Дринов

Цветана Йовчева

Кратка биографична справка

Професор Марин Стоянов Дринов е български възрожденски историк, филолог и държавник, работил през по-голямата част от живота си в Русия. Той е един от основоположниците на българската историография, професор, член-съосновател и първи председател на Българското книжовно дружество, днес Българска академия на науките.

М. Дринов е роден през 1838 г. в град Панагюрище. Учи в едно от първите класни училища в България. През 1852 г. става помощник-учител. На 1 септември 1858 г. заминава за Русия, за да продължи образованието си. Там учи в Духовната Семинария в Киев, а впоследствие – в Московския университет, където се дипломира през 1865 г. Между 1865 и 1871 г., като учител на руско княжеско семейство, пътува из цяла Европа.

М. Дринов създава правописни правила, които лягат в основата на първия официален български правопис. Той играе централна роля в стандартизацията на българския език. През 1869 г. става един от

съучредителите и първи председател на Българското книжовно дружество (днес: Българска академия на науките – БАН).

През 1872 г. М. Дринов получава докторска степен и от 1873 г. е доцент по славянска филология в Харковския университет. В края на 1876 г. е признат за редовен професор.

За продължител на делото на проф. Марин Дринов се счита проф. Васил. Н. Златарски, който като изследовател сам се занимава повече с историята на славяните през средните векове.

Проф. Марин Дринов откликва на повика на младия български учен и го подпомага в конкретното начертаване на проблемите на българската история, с които той следва да се заеме в своята бъдеща изследователска дейност.

Към всички свои предшественици проф. Васил Златарски се отнася с побобаваша учтивост, а с някои от тях – като проф. Марин Дринов – установява и близки колегиални и приятелски отношения, които поддържа през целия им живот.

Научен коментар

Проф. Марин Дринов (1838-1906) и проф. Васил Златарски (1866-1935) са първите две най-ярки имена в българската историческа наука през възрожденската и следосвободенската история, когато тя изживява романтичния етап в своето развитие и се превръща в истинска научна дисциплина.¹

Разликата в годините им е малко повече от три десетилетия: когато първият започва преподавателската и изследователската си дейност, вторият – още не е бил роден.

Когато проф. В. Н. Златарски пристъпва в българския храм на науката – Висшето училище (дн: Софийски университет „Св. Климент Охридски“), проф. М. Дринов отдавна се е оттеглил от Българското княжество и се занимава като преподавател и изследовател в Харковския университет.

Поради липса на документални източници не може да се установи от кога датира личното им запознаване. Едно е сигурно, че то ще води своето начало от средата на 90-те години на XIX в., когато младият Васил Златарски е назначен за преподавател в споменатото единствено висше учебно заведение в България.

Едно от неписаните правила за всеки учен, независимо към коя област на човешкото знание се е насочил, е да се запознае колкото е възможно по-обстойно с нейните постижения и представители до момента, когато самият той пристъпва към избраното поприще.

Погледнато от тази гледна точка, не е трудно да открием времето, когато В. Златарски се запознава с личността на проф. Марин Дринов. За това важна роля изиграва обстоятелството, че В. Златарски получава своето образование в Санктпетербургския университет, където името на проф. Марин Дринов е добре познато като един от най-добрите слависти на своето време.

И наистина, ако хвърлим дори и един най-бегъл поглед върху научното дело на изтъкнатия учен, ще видим, че по-голямата част на трудовете му са посветени на историята на южните славяни от тяхното идване на Балканите до създаването на българската държава и формирането на българската народност.² С целокупното си научно творчество проф. Марин Дринов е фактически родоначалник на българската историческа наука.

Като имаме предвид тези обстоятелства, можем определено да посочим, че една от първите задачи на В. Златарски е да се запознае обстойно с историческото наследство на своя предшественик, но и да установи непосредствен личен контакт с него. Първата задача не е представлявала никаква трудност, тъй като трудовете на проф. Марин Дринов са публикувани и не е имало никакви препятства за В. Златарски да ги набави и изучи обстойно. Това за него е било задължително, тъй като и той насочва изследователската си дейност към проблемите на средновековната българска история.

Трудността на втората задача произтича от обстоятелството, че проф. Марин Дринов не живее в България. Както се знае, при избухването на Руско-турската освободителна война, той напуска временно преподавателската си дейност и се установява в Харковския университет. В България той идва, за да подпомогне със своя опит изграждането на основите на просветното дело на възобновената българска държава.³ След това взема участие и в изработването на устава на Държавния съвет, учреден след държавния преврат от 27 април 1881 г. от княз Александър Батенберг. Разочарован от антируския курс на първия български владетел, както и от Регентството (1886-1887), и от първия стамболовистки режим (1887-1894 г.), въпреки отправените му покани от близки и приятели, той отказва да посети обратно своето Отечество и до края на живота си остава вън от пределите му.

За разлика от тогавашните управляващи, представителите на българската наука имат ясно съзнание за това кой е проф. Марин Дринов. И в края на XIX в. точно тези учени решават да му оказват внимание като организират специално честване по повод 30-годишната му преподавателска и изследователска дейност. Инициатор за това е проф. Георги Златарски (1854-1909) – геолог по образование, завоювал славата си на родоначалник на геологическата наука България.⁴

Причината, поради която проф. Г. Златарски се заема с тази задача произтича от обстоятелството, че той е вече е утвърдено име в българската наука и член на Българското книжовно дружество, което се ангажира с провеждането на честването.

Следва да се посочи, че в края на XIX в. в България липсва специализирано историческо звено.

Наистина, Историко-филологическият факултет е един от първите три факултета във Висшето училище в София. Първото научно историческо списание се появява в София чак през 1904 г., от кога започва да излиза и неговото печатно издание – „Известия на Историческото дружество”.

Разбира се, Висшето училище в София се включва в инициативата на Българското книжовно дружество. От негово име В. Златарски изнася доклад, в който за първи път се прави един макар и по-сбит преглед на делото на проф. Марин Дринов като преподавател и изследовател. Изводите, които прави В.

Златарски, са два: проф. Дринов се откроява като един от най-изтъкнатите слависти по онова време и той е първият учен, насочил вниманието си към проблемите на българската история, език и литература.⁵

Тъй като отклонява поканата да присъства на това тържество, проф. Марин Дринов не закъснява да изкаже на неговите организатори своята голяма благодарност за оказаното му внимание.

От този момент започват връзките между двамата мастити учени, които продължават до смъртта на проф. Марин Дринов през 1906 г.

Известна представа за тях дава дъщерята на Васил Златарски. Тя е още 5-годишно дете, когато проф.

Марин Дринов умира в Харков, поради което няма лични спомени за него. Но тя разбира за стойността на проф. Марин Дринов – и като човек, и като учен – по-късно от разказано ѝ от нейния баща. Креса

Златарска не крие, че проф. Марин Дринов е едно от лицата, които – наред с професорите от Санктпетербургския университет Владимир Иванович Ламански (1838-1914) и Василий Григориевич Василиевич (1838-1898), – което насочва баща ѝ към проблемите на българската средновековна история.⁶

Когато проф. Марин Дринов умира, в знак на уважение за неговите големи заслуги към българската наука, тогавашното българско правителство взема решение да бъдат пренесени в България не само тленните му останки, но и богатата му научна библиотека в България. С тази задача са натоварени две лица – Пенчо Славейков (1866-1912) от името на Публичната библиотека в София (*днес*: Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”) и проф. Васил Златарски – от Софийския университет „Св. Климент Охридски”.⁷

3463

Бележки

¹ По-подробно вж: **Бурмов, Ал. Проф. Марин Дринов** като историк на България. // *Изследвания в чест на Марин С. Дринов*. – София, 1966, с. 105-109.

² Вж: **Дринов, М.** Заселение Балканското полуострова славянами. – Москва, 1873. – 174 с.

Дринов, М. Южные славяне и Византия в X веке. – Москва, 1876. – 152 с. и др.

³ Вж: **Тодоров, Г. Д.** Временното руско управление в България през 1877-1878. – София, 1958. – 457 с.

⁴ Вж за него: **Златарска-Тодорова, Кр.** Баща ми **Васил Златарски**. – София, 1975, с. 20-24.

⁵ Вж: **Сборниче за професора Марин С. Дринов**. – София, 1900, с. 69.

⁶ Вж: **Златарска-Тодорова, Кр.** Баща ми **Васил Златарски**. – София, 1975, с. 56.

⁷ По-подробно за тази мисия вж: **Златарски, В. Н. С Пенча Славейков** в Русия. // *Писма от Пенчо Славейков до Мара Белчева*. – София, 1929, с. 9-12.

10. Проф. Константин Иречек и проф. Васил Златарски

Ил.10.Проф. Константин Иречек

Калина Събева

Кратка биографична справка

Йозеф Константин Иречек е чешки историк, славист, библиограф и български политик. Той е автор на първия академичен труд по история на България „*История на българите*”, а през 1881-1882 г. е български министър на народното просвещение.

Роден е на 12/24 юли 1854 г. във Виена. Семейната среда е важен фактор за изграждането му като една търсеца и любознателна личност. Баща му – д-р Йозеф Иречек е учен по история на литературата, а майка му Божена Шафарикова е родственица на Павел Шафарик – словашки филолог, етнограф, литературен историк и поет. Иречек още в студентските си години участва в литературни и научни дружества и има отношение към историята, по-точно към южните славяни и по-специално към българите. Неговото научно дело е свързано именно със балканските славяни. „Първата му научна публикация е „*Книгопис на новобългарската книжнина. 1806-1870*” (1872) – най-пълният до Освобождението опис на българската печатна книжнина.

Безспорен е приносът на К. Иречек за българската държава в изработването на основни документи, свързани с Министерството на народната просвета, за Народната библиотека, за издирването и класирането на исторически паметници.

Проучвайки историята на българите и научно-изследователската му дейност в областта на Първата българска държава и документирането на тези данни го събират физически и духовно с личности като проф. Марин Дринов и проф. Васил Златарски.

В. Златарски и К. Иречек се посвещават на проучванията си на историята на прабългарите.

В средата на 90-те години проф. В. Златарски се насочва към проблемите на средновековната българска история като с това продължава делото на проф. К. Иречек, към когото изпитва уважение и го приема за свой учител.

Връзката между тях се вижда и от дългата кореспонденция между двамата големи учени и историци (писма, илюстрирани картички, справки, свързани с библиографския очерк за К. Иречек и др.), както и от увода на проф. В. Златарски към новото издание на „*История на българите*”, публикувано в списание „*Българска историческа библиотека*”, издаваното от Страшимир Славчев.

Научен коментар

Сред своите предшественици, на които Васил Златарски дължи израстването и утвърждаването си като учен историк, е и проф. Константин Иречек (Konstantin Josef Jireček, 1854-1928).

В българската историография проф. К. Иречек си спечелва славата на автор на първата научна история на българите, издадена на чешки език през 1875 г. и на немски език през 1876 г.

Заради това обстоятелство – наред с проф. Марин Дринов – и проф. Константин Иречек си спечелва името на един от най-видните представители на българската историческа наука през последната четвърт на XIX и началото на XX в.

Както проф. Марин Дринов, така и проф. Константин Иречек се насочва към миналото на южните славяни. За това допринасят няколко обстоятелства от твърде различно естество. На първо място сред тях е фактът, че самият К. Иречек е от славянски произход. Негов баща е **Йосиф Иречек** (Josef Jireček, 1825-1888) – известен държавник в Австро-Унгарската империя, допринесъл не малко за утвърждаването на чешкия елемент в културния живот на дуалистичната империя. По майчина линия К. Иречек е внук на **Павел Шафарик** (Pavel Jozef Šafárik, 1795-1981) – един от най-видните чешки слависти. По този повод още през 1877 г. К. Иречек изтъква: „Когато преди няколко години, подбуден от паметта на моя незабравим дядо Павел Йосиф Шафарик, аз започнах да се занимавам с езиците и историята на славянските народи, особено внимание обърнах на българския народ, защото той бе повече от другите пренебрегван и по-малко от другите известен”¹.

За насочването на К. Иречек към миналото на славянските народи особена роля изиграва един от неговите преподаватели във Пражкия университет, където той учи – проф. Франтишек Палацки (František Palacký, 1798-1876) – знаменит учен, приятел на неговия дядо, специалист в областта на чешката история, посветил се на славянската проблематика.

Благодарение на проф. Ф. Палацки, веднага след завършването на Университета, на К. Иречек е предложено и той приема да чете лекции в същото висше учебно заведение още през 1876 г.²

Получил известност сред българската общественост, К. Иречек, по предложение на проф. Марин Дринов, е поканен от управляващите в Княжество България, да се включи в благородната задача за полагане основите на образователно дело. К. Иречек приема това предложението и пристига в страната ни през 1879 г., където остава чак до 1884 г. През това време той заема различни длъжности, сред които е и министър на народното просвещение.³

Като учен по призвание, К. Иречек съвсем не се е ограничил единствено с административна дейност, колкото и значима да е била тя по своята същност. Той продължава заниманията си като изследовател. За петте години пребиваване в България написва две съчинения – „**Българското княжество**” (Пловдив, 1888) и „*Пътувания по България*” (София, 1899), които и до днес си остават едни от най-важните източници за следосвобожденската епоха на България.⁴

След като напуска България, К. Иречек не отвърща погледа си от нея. Поддържа най-близки отношения преди всичко с проф. Марин Дринов, който по онова време живее и твори в Харьков. От учените и най-вече – учените-историци чешкият историк е в непрекъсната кореспонденция предимно с проф. Васил Златарски.

К. Иречек продължава да следи отблизо развитието на В. Златарски като преподавател и изследовател в Софийския университет.

Проф. Васил Златарски става един от най-близките български приятели на К. Иречек.

Благодарение на тази близост, проф. К. Иречек приема при себе си на специализация младия български историк **Никола Милев** (1881-1925)⁵, който за кратко време се утвърждава като един от най-изявените изследователи на българската история. Само преждевременната му гибел през 1925 г. му попречва да стане пряк продължител на делото на проф. В. Златарски.

На свой ред проф. В. Златарски връща жест на проф. К. Иречек като поема издаването и редактирането на капиталния му труд „*История на българите*”, който, за голямо съжаление, излиза от печат след смъртта на своя автор (1929).

Приятелството между двамата знаменити учени продължава до смъртта на проф. Константин Иречек (10 януари 1918).

3464

Бележки

¹ *Цит. по: Златарски, В. Н. Златарски, В. Проф. д-р Константин Иречек. // Летопис на БАН, 4, 1919, с. 88.*

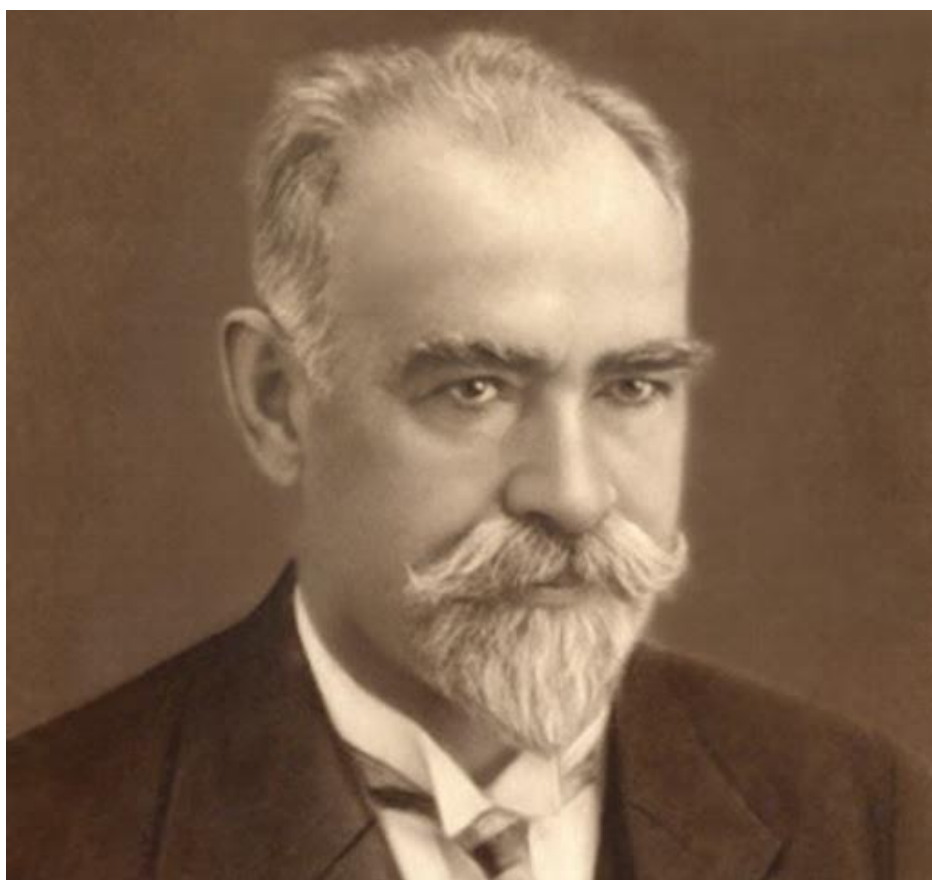
² *Вж: Пак там, с. 86.*

³ Вж: **Ташев**, Т. Министрите на България 1879-1999. – София, 1999, с. 204-205.

⁴ По-подробно вж: **Бужашки**, Е. **Константин Иречек** и неговите „Пътувания по България”. // **Иречек**, К. Пътувания по България. – София, 1974, с. 7-38.

⁵ Вж за него: **Златарски**, В. Н. **Никола Милев** като работник по история. // *Полет*, 1925, N 18, с. 279-281.

11. Проф. Анастас Иширков – колега и приятел на проф. Васил Златарски

Ил. 11. Проф. Анастас Иширков

Теодора Димитрова

Кратка биографична справка

Анастас Иширков е роден на 5 април 1868 г. в Ловеч. Той е единственият син в семейството на Тодор Иширков и Мария Хитрова (Иширкова). Кръстен е на вуйчо си – ловешкия деец на тайния революционен комитет Анастас Цочов Хитров.

Той е първият преподавател по география в Софийския университет и първият уредник на Географския институт при него.

А. Иширков работи във всички области на географската наука, а по-късно – главно в антропо- и политическата география. Особено внимание отделя на проблемите, свързани с населението и селищата на България.

Познанството между Васил Златарски и Анастас Иширков датира от 1898 г., когато последният постъпва на работа в Софийския университет като доцент по география.

По проект на Главния щаб на Българската армия е одобрена Научна експедиция в Македония и Поморавието, в която вземат участие и А. Иширков, и В. Златарски. Тяхната задача е да изследват историко-археологическия и географския профили.

А. Иширков е бил добър приятел на цялото семейство на с В. Златарски.

Кореспонденцията между двамата (писма и картички) е датирана и оформена с ясни почерк на А. Иширков.

В своя живот, дълъг почти седем десетилетия, проф. Анастас Иширков е бил нееднократно застиган от житейски трудности и тревоги. И всеки път е успявал да възкръсне за нов живот.

От българските географи името му нито за миг не бива да бъде забравяно, защото именно той е основателят на българската университетска география.

Научен коментар

По свидетелство на Креса Златарска (1901-1987) – дъщеря на проф. Васил Златарски (1866-1935), един от най-близките приятели на баща ѝ бил **проф. Анастас Иширков** (1868-1937)¹. (В своите спомени тя не уточнява от кога датира приятелството между двамата учени, но това не е трудно да се установи, като се хвърли един дори и най-бегъл поглед на техните биографии).

Те са почти връстници, делят ги само две години разлика, като по-възрастен е В. Златарски (роден през 1866 г., а проф. А. Иширков – през 1868 г.)².

Жизненият им път се развива по твърде различен начин: проф. В. Златарски е роден в Търново (днес: Велико Търново). Първоначално учи в родния си град и в Петропавловската семинария към Лясковския манастир „Св. Св. Петър и Павел”, след което средното и висшето си образование получава в Русия. След специализация в Берлин постъпва като гимназиален учител в София, от което преминава във Висшето училище, където полага основите на дисциплината „Българска история”.

А. Иширков е роден в Ловеч. Учи в Габрово и Търново, след което продължава образованието си във Висшето училище в София. Завършва го и получава назначение за учител във Варненската мъжка гимназия. В началото на 1892 г. е изпратен на специализация в Лайпциг по славянска филология. Освен по тази дисциплина А. Иширков слуша лекции още и по география, и по философия. От Лайпиг заминава за гр. Нанси (Франция), където се запознава с голям брой исторически съчинения.

Завърнал се в България, А. Иширков получава назначение кат учител по география в Софийската първа мъжка гимназия. Това обстоятелство предопределя по-нататъшния му житейски и творчески път.

Географията за него се превръща в област, към която той насочва цялото си внимание.³ Скоро след това е изпратен на специализация отново в Лайпциг, от където се завръща с докторат по география (1895).

Отново е назначен за учител в Софийската първа мъжка гимназия.

През следващата 1896 г. А. Иширков е удостоен с нова специализация в Германия, но този път в Берлинския университет.

Когато се завръща в България, научава, че в Историко-филологическия факултет на Висшето училище се открива катедра по география и обща етнография. Явява се на конкурсен изпит и след като го спечелва е назначен за доцент.

Тъй като В. Златарски вече е постъпил в същия факултет още през 1895 г., може да се каже определено, че от този момент между двамата са се установили колегиални отношения, които с течение на времето се превръщат и в приятелски.

Една от причините за близките отношения между двамата професори се крие в обстоятелството, че А.

Иширков се интересува – освен от конкретни географски проблеми – и от такива, които имат и подчертано исторически оттенък – фокусът на професионалния интерес на В. Златарски.

Ще посочим някои от главните трудове на проф. А. Иширков: „Град Солун. Политико-географски и народостопански бележки” (София, 1911. – 140 с.); „Град София през XVII век” (София, 1912. – 96 с.);

„България и Бяло море” (София, 1914. – 60 с.); „Западните краища на българската земя” (София, 1915.

– 104 с.); „Охридското езеро и град Охрид” (София, 1915. – 52 с.); „Къси бележки върху Добруджа и

Моравско. Писани за нашите делегати на бъдещите мирни конференции” (София, 1917. – 21 с.); „Град

Враня и Вранско. Културно-географски и исторически бележки” (София, 1918. – 26 с.); „Западна Тракия

и договор за мир в Ньой” (София, 1920. – 75 с.).

Проф. В. Златарски на свой ред е бил автор на публикации с известен географски оттенък: „Един от Провидийските Омортагови надписи” (// Пер. сп. на Бълг. кн. д-во, 63, 1902, с. 94-107); „Де е и кога е бил

заточен и умрял българският патриарх Евтимий” (// Летопис на Бълг. кн. д-во, 6, 1906, с. 103-170);

„Към историята на Самоковската печатница” (// Пер. сп. на Бълг. кн. д-во, 68, 1907, с. 458-467); „Девет карти за границите на България през средните векове” (// „Българите в техните исторически,

етнографически и политически граници : Атлас” – Berlin, 1917) и др., които несъмнено са привличали вниманието на проф. А. Иширков.

Важен момент, който илюстрира колегиалните и приятелските отношения между двамата учени, е тяхното участие в научни сборници, посветени на различни годишнини от преподавателската и изследователската им дейност. Проф. А. Иширков се включва в *Сборника за проф. В. Златарски* със статията си „*Историко-политическият елемент в гъстотата на населението на България*”³.

Проф. В. Златарски му отвърща със същия жест със статия в *Сборник, посветен на А. Иширков*⁴.

Нека отбележим, че проф. В. Златарски пише статията за *Сборника на проф. А. Иширков*, когато вече е тежко болен, но все пак намира сили да подготви опуса си.

Приятелството между двамата професори продължава до смъртта на проф. В. Златарски (15 декември 1935 г.).

По това време и проф. А. Иширков също е тежко болен и умира три години по-късно.

Макар и да работят в различни области двамата приятели остават изключително трайни след в българската история и българската география.

3465

Бележки

¹ Вж: **Златарска-Тодорова**, Кр. Баща ми *Васил Златарски*. – София, 1975, с. 99-100.

² *Пак там*, с. 2. 55-66.

³ Вж: Проф.д-р Анастас Тодоров **Иширков**. // *Сборник* в чест на *Анастас Т. Иширков*. По случай 35-годишната му професорска дейност. – София, 1933, с. VII.

⁴ Вж: **Златарски**, В. Н. Багора – Бабагора – Lagulatus. // *Сборник* в чест на *Анастас Т. Иширков*. По случай 35-годишната му професорска дейност. – София, 1933, с. 187-190.

12. Проф. Петър Ников – колега и следовник на проф. Васил Златарски

Ил. 12. Проф. Петър Ников

Цветана Йовчева

Кратка биографична справка

Петър Ников Попов е български историк, професор в Софийския университет. Следва история и византология в Мюнхен и Виена от 1904 до 1912 година. Доктор по философия е на Виенския университет (1912). П. Ников е роден е в 1884 г. в семейството на Нико Попов. Гимназиален учител е във Варна (1915-1920 г.), след което е избран за редовен доцент по история в Софийския университет (1920-1923), извънреден (1923-1935) и редовен професор (1935-1938). Като редовен професор завежда *катедрата по българска история*. Декан е на Историко-филологическия факултет (1931-1932 и 1937-1938). Председател е на Българското историческо дружество (1935-1938). Дописен (от 1923) и редовен член на БАН (1937). Секретар на Историко-филологическия клон на БАН (1937-1938). Член на Българския археологически институт (от 1933). Член е на Македонския научен институт. От 1920 г. до началото на 30-те години П. Ников работи рамо до рамо с проф. Васил Златарски. За разлика от проф. В. Златарски, който се занимава повече с проблемите на Първото българско царство, Петър Ников насочва научните си интереси към историята на Второто Българско царство (XII-XIV в.). Най-трайна следа оставят изследванията му по българо-унгарските отношения. Освен към средните векове, Петър Ников работи и в областта на Българското възраждане, за която оставя също солидни трудове. Когато в началото на 30-те години на миналия век – поради заболяване проф. В. Златарски се оттегля от преподавателска дейност в Университета – негов заместник става проф. П. Ников. Той поема ръководството на катедрата по българска история. Това положение се запазва и след смъртта на проф. В. Златарски. По онова време проф. Петър Ников е само на 51 г. За жалост на 15 ноември 1938 г. и той умира.

Научен коментар

Проф. Петър Ников Попов (1884-1938) не е сред възпитаниците на проф. Васил Златарски. Въпреки това В. Златарски играе важна роля за изграждането на П. Ников като професионален историк. Връзката между двамата е митрополит **Симеон Варненски и Преславски** (1840-1937), с когото проф. В. Златарски поддържа приятелски цели няколко десетилетия. Причинята за това е фактът, че дядо Симеон не се е ограничавал само с преките си задължения като глава на Варненско-Преславската епархия, но е вземал дейно участие и в политическия живот на България в следосвобожденския период.¹ Това, което привлича вниманието на В. Златарски към личността на архиеерея, са заниманията му с изворите за средновековната българска история. Завършил Гръцкото богословско училище на остров Халки (1863), бъдещият митрополит усвоява отлично гръцки език и в малкото свободно време между църковните и обществените задължения, прави преводи на важни гръцки извори за българската история.² Петър Ников се оказва племенник на митрополит Симеон. Баща му – Нико Попов е брат на висшия духовник, завършил Виенския университет – един от най-известните по онова време в Европа. Ето защо той пожелва да даде солидно образование и на своя син Петър. Затова, след като П. Ников завършва средното си образование в родния си град Варна, баща му решава да го изпрати да следва във Виенския университет. Решаващо за това е, че по онова време във Виенския университет сред преподавателите на П. Ников е **проф. Константин Иречек**. Дали Нико Попов се е познавал с К. Иречек – добре известен на българската общественост, не може да се даде отговор поради липса на факти. Но митрополит Симеон се е познавал с К. Иречек без всякакво съмнение. Почти сигурно е, че за следването на П. Ников във Виена е дал своя принос и проф. В. Златарски, който поддържал особено тесни колегиални и приятелски отношения с чешкия учен до смърт (1918). Преди да постъпи във Виенския университет, П. Ников известно време следва в Мюнхенския университет – един от най-старите в Европа (основан през XV в.) и с дълбоки традиции в областта на европейската хуманитаристика. Прехвърляйки се във Виенския университет, П. Ников има рядкото щастие да работи с проф. Константин Иречек (1854-1918) и завършва следването си с докторат. След като се завръща в България постъпва като гимназиален учел във Варна (1915-1920). Освен преподавателската дейност, очевидно силно го е привличала и изследователската. Затова през 1920 г. се явява на конкурс за доцент в Софийския университет и го печели. От този момент до началото на 30-те години П. Ников работи рамо до рамо с проф. Васил Златарски. За разлика от В. Златарски, който се занимава повече с проблемите на Първото българско царство, П. Ников насочна научните си интереси към историята на Второто Българско царство (XII-XIV в.). Най-трайна следа оставят изследванията му по българо-унгарските отношения.³ Освен към средните векове, П. Ников работи и по проблемите на Българското възраждане, за което оставя също солидни трудове.⁴ Когато в началото на 30-те години на миналия век – поради заболяване – проф. В. Златарски се оттегля от преподавателската си дейност в Университета, негов заместник става проф. П. Ников. Той поема ръководството на катедрата по българска история. Това положение се запазва и след смъртта на проф. В. Златарски (декември 1935). По онова време Петър Ников е само на 51 г., т.е. в разцвета на своите творчески сили. За жалост само три години по-късно (15 ноември 1938) и той умира. След него делото на проф. Васил Златарски поема друг негов следовник – **проф. Петър Мутафчиев** (1883-1943).

3466

Бележки

¹ Вж.: **Бобчев, С. С.** За митрополит **Симеон**. // *Летопис на БАН*, 6, 1924, с. 65-70.

Цанков, Ст. *Варненски и Преславски митрополит Симеон*. // *Летопис на БАН*, 21, 1941, с. 71-92.

² Вж.: **Златарски, В.** Посланието на цариградския патриарх **Фотия** до българския княз **Бориса** (в славянски превод). – София, 1917. – 64 с.

Симеон, митрополит Варненски и Преславски. Писмата на *Тефилакт Охридски*, архиепископ български. // *Сборник на БАН*, 27, 1931, с. 1-280.

За тези негови приноси е избран за действителен член на БАН (1937).

³ *Вж:* **Ников**, П. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г. // *Сборник на БАН*, 11, 1920, с. 1-231.

За отношенията между българите и татарите през средните векове – *вж:*

Ников, П. Татаро-българските отношения през средните векове към царуването на *Смилец*. // *Годишник на Софийския университет. Ист.-филолог. фак.*, 15-16, 1921, с. 1-95.

Ников, П. Българи и татари в средните векове. // *Българска историческа библиотека*, 1929, N 3, с. 97-141.

⁴ *Вж:* **Ников**, П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. – 2 изд. – София, 1971. – 403 с.

Ников, П. Българското възраждане във Варна и Варненско. *Митрополит Йоаким* и неговата кореспонденция. – София, 1934. – 513 с.

**13. Проф. Петър Мутафчиев –
възпитаник, колега и следовник на проф. Васил Златарски**

Ил. 13. Проф. Петър Мутафчиев

Недялко Янков

Кратка биографична справка

Петър Стоянов Мутафчиев е български историк – византолог и специалист по средновековна история, член на Българската академия на науките (1937), редовен професор в Софийския университет „Свети Климент Охридски“ (1937). Автор е на трудовете „Българи и румънци в историята на дунавските земи“ (1927), „Из нашите старопланински манастири“ (1931), „История на българския народ“ в два тома (1943), „Книга за българите“ (1987) и други.

Роден е на 4 юли 1883г. в село Боженци, Габровско. През 1906 г. постъпва в Историко-филологическия факултет на Софийския университет като студент в специалността „история и география“. Тук той се оказва под силното влияние на проф. Васил Златарски, вследствие на което се ориентира устойчиво към историята на средновековна България и Византия. Завършва следването си през 1910 г. с успех „много добър“.

През 1925 г. отново проф. В. Златарски, но вече като председател на Историческото дружество, съобщава пред редовното годишно събрание, че той, заедно с П. Мутафчиев и П. Ников „вземат инициативата да подредят и подготвят за издаване паметниците за българската история в Monumenta Bulgariae Historica“. Очевидно, по този повод П. Мутафчиев още тогава е бил приобщен към идеята за подготовка на многотомна серия на писмените извори за българската история, която да се реализира от членовете на дружеството и да се издаде с негови финансови средства. Предложението на В. Златарски било утвърдено като обща задача, а за самото издание се предвиждало да бъде създадена комисия с автономен статут и собствен правилник за дейността си в рамките на Историческото дружество.

На 26 декември 1927 г. П. Мутафчиев е избран за извънреден професор, а на 11 януари 1937 г. е избран за редовен професор в Софийския университет.

През 1936 г. е избран и за декан на Историко-филологическия факултет в Софийския университет, като от 1939 до 1943 г. е титуляр на Катедрата по история на България.

След смъртта на проф. Васил Златарски и проф. Петър Ников, проф. Петър Мутафчиев продължава тяхната преподавателска дейност като чете лекции по средновековна българска история.

В периода на най-усилената си научна и преподавателска дейност проф. Петър Мутафчиев от 1935 до 1943 г. е главен редактор на списание „Просвета“.

На 16 юни 1929 г. е избран за дописен член на Българската академия на науките (БАН) по доклад на проф. Васил Златарски.

Проф. Петър Мутафчиев умира на 2 май 1943 г. след кратко, но тежко боледуване.

Научен коментар

За свои следовници проф. Васил Златарски (1866-1935) започва да мисли чак след края на Балканските войни (1912-1913), когато вижда, че въпреки известния му работохолизъм, той няма да успее да изпълни задачата на своя живот – написването на историята на България през средните векове. И причините за това не са годините му – тогава по-малко от половин столетие, – колкото здравословното му състояние. Заболяването от диабет, което той получава време на Междусъюзническата война 1913 г. го подтиква към мисълта, че вече е време да помисли за някои по-млад свой колега, който да продължи наченатото от него грандиозно дело.

Първоначално вниманието му спира върху **Никола Милев** (1881-1925) – българин от Егейска Македония, роден е в с. Мокрени, Костурско, който като юноша завършва Императорския лицей Галатасарай в Цариград и в началото на миналия век продължава образованието си в Софийския университет.¹

Главният факт, с който Н. Милев спечелва симпатиите на проф. Васил Златарски, е че се проявява като отличен студент и притежава солидна езикова подготовка – владее отлично освен турския език още и гръцки и латински.

Не на последно място се нарежда и обстоятелството, че и Н. Милев насочва изследователските си интереси към проблемите на средновековната българска история.

Спрял веднъж вниманието си върху Н. Милев, проф. В. Златарски полага грижи и за неговата по-нататъшна професионална подготовка.

Така виждаме Н. Милев в годините 1910-1912 г. като специализант в университетите във Виена, Флоренция и Рим.²

Почти сигурно, че за специализацията му във Виена проф. В. Златарски има голяма роля, тъй като навярно се е застъпвал за него пред **проф. Константин Иречек** (1854-1918) да го приеме под своето крило.

Завръщайки се в България, Н. Милев, не без благоволенieto на проф. В. Златарски, се явява на конкурс за редовен доцент и го спечелва. От 1912 г. той вече е колега на проф. В. Н. Златарски.

Изследователските си качества Н. Милев поква още като специализант, когато написва студията

„Кубрат от историята и Кубер в „Чудесата на Св. Димитър Солунски“, отпечатана на страниците на „Периодическото списание“ на Българското книжовно дружество.

Като доцент Н. Милев обнародва и друга една голяма студия „Известия за състоянието на Турция в края на XVIII в.“, която обнародва в „Списание на БАН“ (1914).

Младият колега на В. Златарски преподава в Университета до 1923 г. Но още от 1917 г. става ясно, че Алма Матер е тясна за неговите изследвания, поради което търси реализация на своите възможности и извън стените ѝ.

През 1917 г. получава назначение за директор на печата при Министерството на външните работи и изповеданията, на който пост остава до 1920 г.

За проф. В. Златарски това е неприятен синдром, но той го отдава на младежките пориви на своя колега и не губи надежда, че той отново ще съсредоточи вниманието си като преподавател и изследовател в Университета.

За голямо съжаление Н. Милев не оправдава тези очаквания. След края на участието на България в Първата световна война, той се свързва с дейците на възобновената Вътрешна македонска революционна организация и става един от най-близките съратници на Тодор Александров и генерал Александър Протогеров. Включва се и борбата на десните сили против управлението на БЗНС (1920-1923). След убийството на Александър Геров – основател и пръв лидер на организацията „Народен сговор“ (май 1922), той поема директорския пост на издванията от организацията в „Слово“.³

С тази дейност Н. Милев си завоюва голям авторитет сред заговорниците и в нощта на 8 срещу 9 юни 1923 г. (когато за последно бил обсъждан състава на бъдещия кабинет), на него бил предложен важния пост – министър на външните работи и изповеданията, който той по едни или други причини не приел⁴. Наред с редактирането на в. „Слово“, Н. Милев продължава да участва активно и в общественополитическия живот на страната.

През есента на 1923 г. е избран за депутат в XXI Обикновено народно събрание.

За голямо съжаление проф. Н. Милев пада жертва в разгорелите се остри борби във вътрешнополитическия живот на страната. Убит е на 13 февруари 1925 г. в разцвета на своите жизнени сили.

На погребението му прощално слово произнася самият проф. В. Златарски, в което го оплаква като свой роден син. Помества и специална статия за него.⁵

След смъртта на Н. Милев, проф. В. Златарски, макар и болестта да му се усилва все повече и повече, изоставя мисълта за свой нов наследник.

Едва в началото на 30-те години, когато вече е принуден да се откаже от преподавателската си дейност в Университета, той се спира на проф. Петър Ников, с когото вече са работили повече от десетилетие заедно и познава неговите качества като преподавател и изследовател.

Надеждите му, че той ще продължи неговото дело, отново не се оправдават: макар и доста млад, проф. П. Ников неочаквано умира (1938)⁶.

Проф. В. Златарски вече не е жив (починал е още през декември 1935), когато отново на преден пост излиза въпросът кой да оглави неговата катедра.

Никакво място за колебание не е имало, тъй като на лице бил **проф. Петър Мутафчиев**.

П. Мутафчиев е връстник на П. Ников и Н. Милев и е възпитаник на Софийския университет „Св.

Климент Охридски“. Като негов преподавател, проф. Васил Златарски е имал непосредствени впечатления от качествата му като студент.

Въпреки това, когато П. Мутафчиев завършва Алма Матер, не го приема на преподавателска работа в Университета.

Поради тази причина П. Мутафчиев се насочва към Народния музей в София, където прекарва от 1910 г. до 1920 г. По онова време Народният музей бил оглавяван от **проф. Богдан Филов** – известен археолог и познавач на историята на античното изкуство.⁷

При това П. Мутафчиев не се насочва към античната епоха, а през целия си престой в Народния музей работи като уредник на Средновековния отдел, което показва, че научните му интереси са били в областта на Българското средновековие. Поради това и една от първите му по-значителни публикации е именно в тази епоха.⁸

Едва след като става ясно, че Н. Милев няма намерение да се завърне обратно в Университета, проф. В. Златарски се скланя да приеме П. Мутафчиев за редовен доцент (1923).

От този момент започва и бурната кариера на новия колега на проф. В. Златарски. Само след 4 години той вече е и редовен професор. Формално е назначен да се занимава с проблемите на историята на Византия, но – както и Н. Милев, и П. Ников, – така и той си остава изследовател предимно на средновековната българска история.

За разлика от проф. В. Златарски вниманието на проф. П. Мутафчиев е насочено повече към проблемите на Второто българско царство, за което свидетелстват и трудовете му.

Разбира се, П. Мутафчиев не изоставя и византийската проблематика. На нея той посвещава една от най-сериозните си студии.⁹

Голямата му любов остава Средновековна България.

За разлика от проф. В. Златарски, проф. П. Ников, които се ограничават с проучване на едни или други частни проблеми, проф. П. Мутафчиев прави първия опит в българската историография за обобщаване на нейните постижения в двутомното си съчинение „История на българския народ”, което излиза от печат в 1943 г., когато неочаквано умира на 60-годишна възраст.

По всяка вероятност проф. П. Мутафчиев е щял да си остане в битността си на обикновен професор, ако проф. П. Ников не бе починал през 1938 г. Тогава П. Мутафчиев катедрите и по българска, и по византийска история, които оглавява твърде кратко – само пет години, тъй като, както вече се посочи, умира през 1943 г.

Въпреки че не е бил сред любимците на проф. Васил Златарски, проф. Петър Мутафчиев приживе и след смъртта на своя учител никога не казва нито една лоша дума по негов адрес. Това ясно проличава в статията му, обнародвана след смъртта на проф. Васил Златарски.¹⁰

Това е научен морал, който може да служи за пример и на днешните наши учени.

3467

Бележки

¹ Кратки биографични бележки за него *вж:*

Дончев, Н. Никола **Милев** като историк. // *Отец Паисий*, 1929, N 2, с. 116-117.

² *Вж:* Чолов, П. **Милев**, Никола Илиев. // Чолов, П. Български историци. – София, 1980, с. 261.

³ **Български** периодичен печат : Анот. библиогр. указ. / Състав. Д. Иванчев. – София, 1966, Т. 2, с. 316.

⁴ *Вж:* Цанков, Ал. Моето време. – Б. м., б.г., с. 170-171.

⁵ *Вж:* Златарски, В. Н. Н. **Милев** като работник по история. // *Полет*, 1925, N 18, с. 279-281.

⁶ Любенова, Л. Петър **Ников**. Жизнен път и научно дело. – София, 1986. – 212 с.

⁷ Кратки биографични бележки за него – *вж:*

Чолов, П. Български историци. 3 изд. . – София, 2010, с. 339.

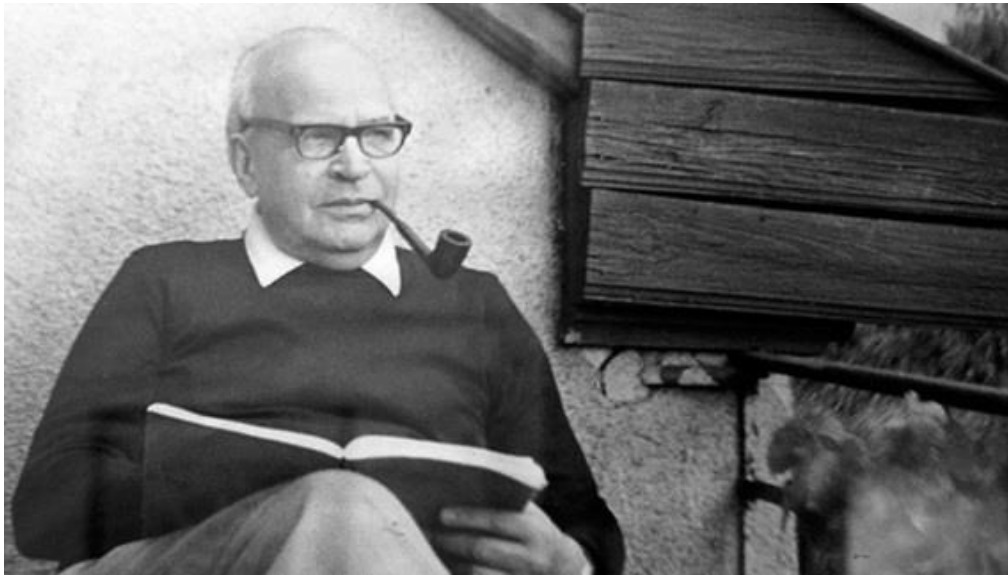
⁸ *Вж:* Мутафчиев, П. Владетелите на Просек. Страници из историята на българите в края на XII и началото на XIII в. // *Сборник на БАН*, 1, 1913, с. 1-85.

⁹ *Вж:* Мутафчиев, П. Маджарите и българо-византийските отношения през третата четвърт на X в. // *Год. СУ. Ист.-филол. фак.*, 31, 1935, с. 1-35.

Издава и специален сборник с византийски текстове (1934) и пр.

¹⁰ *Вж:* Мутафчиев, П. *Васил Н. Златарски*. // *Просвета*, 1935, N 4, с. 469-471.

14. Акад. Иван Дуйчев –
най-младият следовник на проф. Васил Златарски

Ил.14. Акад. Иван Дуйчев

Цветелина Стоянова

Кратка биографична справка

Акад. Иван Дуйчев е роден в София през 1907 г. През 1932 г. завършва история в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ като ученик на проф. Васил Златарски. И. Дуйчев последователно става асистент и доцент по средновековна българска история в Софийския университет (1936 – януари 1945).

От 1950 г. е старши научен сътрудник в новоосновения Институт за българска история (днес: Институт по история) при Българска академия на науките (БАН).

През 1981 г. е избран за член на Българската академия на науките.

Участник е в международни конгреси и конференции.

Член е на Академията на науките, литературата и изкуствата в Палермо (Италия), чл.-кор. е на Британската академия (Лондон), член е на Понтификалната академия по археология в Рим (Италия), носител на Хердерева награда (1974).

Научната му продукция включва над 500 публикации.

След смъртта му личната му библиотека е предоставена на Софийския университет, а къщата, в която живял, е превърната в изследователски център.

До края на жизнения си път проф. В. Златарски, възлага големи надежди на младия тогава историк Иван Дуйчев. Отпечатването на четвъртия пореден том от „История на българската държава през средните векове“, който проф. Златарски почти успява да завърши преди кончината си, било поверено на Иван Дуйчев – тогава още доцент.

Научен коментар

За разлика от **проф. Петър Ников** (1884-1938) и **проф. Петър Мутафчиев** (1883-1943), проф. **Иван Дуйчев** (1907-1986) не е сред колегите на проф. Васил Златарски. Възрастово той принадлежи към следващата генерация български историци.

Роден е през 1905 г. и постъпва в Софийския университет в началото на 30-те г. на миналия век, когато проф. В. Златарски вече е към залаза на своя жизнен път.

Както своите предшественици, така и младият Ив. Дуйчев завършва с отличие Софийския университет (1932) и решава да продължи и усъвършенства и по-нататък своето образование. Още през същата – 1932 г. – го виждаме специализант по палеография и архивистика във Ватикана. Дали за това проф. В. Златарски му е помогнал, не може да се твърди категорично. Едно обаче е сигурно, че не му е и попречил. Защото като изследовател именитият учен си е давал ясна сметка за значимостта на ватиканските архиви за българската история през средните векове. Затова навярно е приветствал от сърце заминаването на младия изследовател за Рим.

Когато Ив. Дуйчев се завръща от специализацията си в Рим (1936), проф. В. Златарски вече не е между живите. Приет е веднага за асистент в Софийския университет (1936), и само след няколко години е избран за редовен доцент по българска, византийска и балканска история. Работи рамо до рамо с проф. П. Ников и проф. П. Мутафчиев, а след смъртта на първия – само с втория до 1943 г., когато и той умира. Тогава, макар че още няма професорска тигла, Ив. Дуйчев поема овакантираната длъжност на ръководител на Катедрата по българска история.

Какво обаче го свързва с името на проф. В. Златарски?

Една случайност.

Знае се, че последните години от своя живот известният учен полага неимоверни усилия за написването на своя труд „История на българската държава през средните векове”, замислен като многотомно съчинение още във времето преди намесата на България в Първата световна война (1915-1918).

Поради непрекъснатите му ангажименти като преподавател в Университета и като общественик, проф. В. Златарски не успява да осъществи грандиозното си дело. В последните години на своя живот той упорито се молел на Провидението да му отпусне още малко живот, за да допише своята „История ...”¹, но молбите му остават напразни... Поради тази причина проф. В. Златарски приживе издава само първите три тома от своето съчинение, а последният – не само че не успява да публикува, но времето не му стига и за да го допише.

Тогава по решение на Катедрата по българска история издаването на този том се възлага на Иван Дуйчев, и той се заема с тази задача, която за него се оказва никак не лека.

Макар че е бил отлично информиран по библиографията за средновековната българска история, той бил силно затруднен в своята редакторска работа, тъй като се оказало, че проф. В. Златарски е ползвал източници, някои от които били неизвестни на младия историк.

Този факт показва колко широко е бил информиран проф. В. Златарски и с каква огромна изворова база е разполагал. Може наистина само да се съжاليا за това, че съдбата не се е показала милостива към него и не му е позволила да довърши написването и на този том.

Въпреки това Ив. Дуйчев успява да изпълни възложената му задача.

Така и четвъртият том от „Историята на българската държава през средните векове” излиза посмъртно, след като В. Златарски вече не е бил между живите.

Колкото и да е значим този факт, той не е единственият, който свързва Иван Дуйчев с Васил Златарски.

Има и още един друг факт, който е не по-малко значим за изграждането на Ив. Дуйчев като изследовател на българската история през средните векове.

Това е изследователският метод на стария учен, от който той не само се учи, но и следва до края на своя живот.

Проф. Иван Дуйчев става автор на стотици публикации, повечето – статии и студии. Монографиите му се броят на пръсти. Това, което отличава всичките му трудове е огромното изобилие от извори – български и чуждестранни, разбира се – ползвани твърде критично.

Не виждаме ли в това познатия стил на неговия учител проф. Васил Златарски...

Благодарение на тази отличителна черта и проф. Иван Дуйчев си спечелва името на един от най-авторитетните изследователи на родната ни история.²

Като ръководител на катедрата, основана от проф. В. Н. Златарски, която Иван Дуйчев поема след смъртта на проф. П. Мутафчиев (1943), той не успява да разгърне някаква по-съществена дейност поради съществуващата в онзи период военновременна обстановка в страната.

Знае се, че след големите бомбардировки в София (януари и март 1944) Университетът прекъсва своите учебни занятия и е евакуиран в различни краища на страната.

Що се отнася до самия Иван Дуйчев, той е мобилизиран като преводач в италианските окупационни части в Македония, където остава до излизането на Италия от войната като съюзник на Третия райх (1943).

След края на Втората световна война Иван Дуйчев е отстранен не само от Катедрата, но и като преподавател от Университета. Ученият изживява няколко тежки години, докато в края на 40-те години е привлечен в новоосновения Институт по история при Българската академия на науките (БАН).

От този момент настъпва нов период в жизнения му и творчески път, но повече никога ученият не е върнат в Софийския университет. Иначе, получава професорско звание (1967).

Избран е и за действителен член на БАН (1981).

След проф. Марин Дринов и проф. Васил Златарски, проф. Иван Дуйчев е един от най-забележителните български историци не само у нас, но особено в чужбина.

Ако проф. Васил Златарски беше жив, сигурно би се гордял твърде много и с този свой следовник, както – с проф. Никола Милев, проф. Петър Ников и проф. Петър Мутафчиев. В това не може да има никакво съмнение.

Бележки

¹ *Вж: Златарска-Тодорова, Кр. Баща ми Васил Златарски.* – София, 1975, с. 66.

² *По-подробно вж: Божилов, Ив. Проф. Иван Дуйчев и Българското средновековие. // Векове,* 1973, N 3, с. 77-79.

15. Проф. Васил Златарски

през погледа на своята дъщеря

Ил.15. Креса Златарска-Тодорова

Тодор Тошев

Кратка биографична справка

Креса Златарска е дъщеря на видният български историк-медиевист, археолог и епиграф проф. Васил Николов Златарски и Слава Златарска. Родена е през 1901 г., и е кръстена на майката на проф. Златарски. В детството си е увлечена от работата на баща си, към които той голяма обич и уважение. Завършва българска филология и за кратко учи в Париж, Франция. Тя е един от малкото български преподаватели в Кралското Италианско училище в София. Омъжва се за д-р Димитър Тодоров от когото има син Атанас Тодоров.

Работата на баща ѝ силно повлиява на найното личностно и професионално развитие. Тя стриктно събира писмената комуникация на своя баща и през 1975 г., 40 години след смъртта на баща си се издава нейната книга „Баща ми Васил Златарски“, която съдържа мемоари и писма на професора. Креса Златарска-Тодорова почива през 1987 г., но благодарение на нейният труд делото на баща и по-съхраняване на българщината е продължено и до днес.

Научен коментар

Приживе и особено след смъртта му, за проф. Васил Златарски (1866-1935) се появяват няколко публикации, от които по-съществено значение имат тези на неговите колеги и последователи в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“:

- проф. Петър Мутафчиев (1883-1943): Мутафчиев, П. Васил Н. Златарски. // *Просвета*, 1935, N 4, с. 469-471. и

- проф. Петър Ников (1884-1938): Ников, П. Васил Златарски (1866-1935). // *Летопис на БАН*, 20, 1940, с. 65-66.

Кратки по своя обем, тези приноси предават в синтезиран вид цялостния образ на проф. В. Н. Златарски като учен и дългогодишен преподавател по българска история в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“.

В редицата разговори, които имах с проф. Милен Куманов ми направиха силно впечатление срещите и разговорите, които той е имал с дъщерята на видния учен – Креса Златарска-Тодорова (1901-1987).

Когато пристъпва към написване на своята дипломна работа, студентът Милен Куманов не е имал никаква представа за семейството на историка. Случайна среща с Надя Данова – дъщеря на проф. Христо Данов, с която М. Куманов е бил състудент, той узнава, че проф. В. Златарски има жива дъщеря, която живее в София на ул. „Асен Златаров“ N 8.

Милен Куманов решава непременно да се срещне с нея.

Креса Златарска го посреща в своя дом и остава крайно изненадана, че в Софийския университет вече е проявен интерес към делото на нейния баща.

От правителствената промяна на 9 септември 1944 г. той е анатемосан от новите управници като „буржоазен“ историк, а трудовете му стават забранени за ползване от студенти и изследователи на българската история.

М. Куманов чистосърдечно ѝ разказва, че това отношение към баща ѝ вече е преодоляно и че за него вече се говори в Университета.

Тя се развълнувала извънредно много и изразила готовност да го подпомогне с каквото може при написването на дипломната му работа „Професор Васил Златарски като историк на Първата българска държава“.

Креса Златарска не крие своята изненада от това, че студентът вече се е информирал и, че огромният по своя обем личен архив на баща ѝ вече е не само предаден в Научния архив на БАН, но е и обработен и, че вече може да се ползва за изследователски цели.

От есента на 1964 до лятото на 1965 г., когато М. Куманов пише изследването си, домът на Креса Златарска се превръща в един своего рода негов **втори дом**.

Завършила филологическо образование и специализирала във Франция, дъщерята на проф. В. Златарски изненадва М. Куманов не само със своята интелигентност и начетеност. Това, което най-силно го впечатлява, е фактът, че, макар и произлязла от високо интелектуално семейство, тя приема в дома си един студент, излязъл от коренно различна обстановка с искрено и приятелско чувство без капчица високомерие.

Поради тази причина между двамата се водят многократни разговори за проф. В. Златарски и като учен, и като човек. Това е особено важно – като се има предвид, че историците-изследователи, когато пишат за някой техен колега, не отдават особено значение на това, че той не е само преподавател и изследовател, но и човек.

Връзката учен – човек винаги е играла особено важно значение в жизнения и творчески път на всяка творческа личност. Тя дава много отговори на въпроси: при какви обстоятелства става насочването ѝ към дадена дейност и при какви дадености се развива тя като творец.

Специално за проф. В. Златарски, според Кр. Златарска, особено важен момент в неговата биография била семейната среда, в която той се ражда и израства.

На първо място в това отношение стои баща му – **даскал** Никола Златарски. Макар че той умира, когато Васил е бил само на 9 години, просвещенският му дух (бил е учител) доминира в семейството му с пълна сила винаги, защото е оставил следи в близките си като високо образован за своето време просветен деец, взел активна участие и в обществения живот на Търново (*днес*: Велико Търново).

Дядото на В. Златарски е **православният свещеник поп Васил († 1848), на когото е кръстен и самият професор.**

В. Златарски е петото дете в семейството – има трима по-големи братя и една сестра. Те, заедно с майка им, поемат отглеждането и възпитанието на Васил.

Според Кр. Златарска, особена роля в тази насока изиграл най-големият брат – Александър Н. Златарски (1851-1926). Като лекар (по образование и професия), той бил отличен психолог и добре разбирал детската душа на най-малкия си брат и се стараел внимателно да откликва на всички негови вълнения и желания.

Не по-малка била ролята и на другия брат на В. Златарски – Георги Златарски (1854-1909) – бъдещият родоначалник на геоложката наука в България. Изключително начетен в своята област, той, също като Александър, бил и психолог. Наблюдавал израстването на по-малкия си брат, старайки се да го подпомага с каквото е възможно.

Третият по-голям брат – Стефан Н. Златарски (1862-1912) – поел по пътя на военното поприще и се издига **от капитан, герой в Сръбско-българската война до генерал в Руската императорска армия (1885).**

Сестрата Виктория (1858-1924) била също образована.

Разбира се, никой от членовете на семейството не можел да замести липсата на покойния им баща.

Въпросът за по-нататъшната съдба на малкия Васил изникнал на преден план в семейството, когато детето завършило основното си образование.

Известно било, че баща му имал желание да го насочи към Църквата, което до Освобождението на България от османско иго било нещо естествено, тъй като тя изпълнявала в не малка степен и функциите на ликвидираната в края на XIV в. българска държава.

Желанието на бащата на В. Златарски било прието и от майка му.

Тримата му братя, които многократно обсъждали въпроса за бъдещата съдба на своя най-малък брат, решили, че пътят, посочен от техния баща, не е най-точният.

След като България получила своята свобода, обстановката в нея вече се променила коренно. Точно това подтикнало тримата по-големи братя до намерението Васил да продължи по пътя на образованието.

Другият фактор, изиграл решаваща роля за определяне бъдещата съдба на В. Златарски, било обстоятелството, че Стефан по това време бил вече на военна служба в Санкт Петербург и изразил готовност да поеме издръжката на най-малкия си брат.

Въпросът е решен и Васил заминава за руската столица, където постъпва в една от гимназиите в града.

Отначало младият питомник срещнал не малко трудности – да научи руски език и да създаде своя среда от приятели, бидейки настанен в съществуващия към гимназията пансион.

С твърдост и воля В. Златарски успява да се справи, и дори оценките му по руски език и различните други предмети са отлични.

След като завършва гимназията пред юношата отново изниква въпросът: по-нататък накъде...

Връщането му обратно в България било изключено като вариант, тъй като в Княжеството още нямало никакво висше учебно заведение. Такова се появява чак в края на 80-те и началото на 90-те г. на XIX в. При това положение изходът бил предопределен – остава в Русия, където има необятни възможности за избор на професия и да продължи по-нататък образованието си.

Решението е взето отново след консултации с по-големите му братя. Имайки предвид наклонностите на В. Златарски към историко-филологическите науки, той бил насочен към дисциплината история в Санктпетербургския университет – най-престижното по онова време висше учебно заведение в Русия.

Постъпвайки в Университета, младият българин твърде скоро попада в нова обществена среда – студенти и преподаватели. Успява да се сближи с двама от своите педагози – проф. Владимир Иванович Ламански (1833-1914) и проф. Василий Григориевич Василевски (1838-1899). Първият от тях е славист, а вторият – византолог. Когато настъпил момента да пише магистърска теза (*тогава*: дисертация), негов ръководител станал проф. Владимир Ламански.

В. Златарски не веднъж мислил по въпроса какъв път да възприеме след завръщането си в България. Още като студент вниманието му привлякъл Васил Д. Стоянов (1839-1910) – един от основателите на Българското книжовно дружество в Браила и редактор на неговия печатан орган „*Периодическо списание*”. Намерението му било да се свърже с него и да се включи в по-нататъшното издаване на списанието.

Обстоятелствата се развили обаче в съвършено друга посока.

След завършване на Санктпетербургския университет (1891) в продължение на две години В. Златарски е учител в София. После със стипендия на Министерството на народното просвещение е изпратен на специализация в Берлин по проблемите на археологията (1893-1895).

Когато се завърнал в България, отново се заловил с учителската професия в София.

Междувременно от създаването Висшето училище в София били изминали вече близо 7 години.

Висшето училище функционираше с три факултета, един от които бил Историко-филологическият. Колкото и странно да било, в него лекции по история се четели в обсега на други дисциплини. Нуждата от кадри по родната история била огромна и това улеснило задачата на В. Златарски да постъпи като преподавател и да положи началото на преподаването по история.

Това не било никак лека задача. Главната трудност произтичала от обстоятелството, че нямало никакъв отечествен опит, на който да се опре.

Тогава В. Златарски се насочил към проф. Марин Дринов – български учен, който от години преподавал в Харковския университет.

Освен това, като член на Временното руско управление в България от и след края на Освободителната война (1877-1878), проф. Марин Дринов бил ръководител на Просветния отдел на това управление, и станал основоположник на просветно дело в Княжество България.

Скоро той се върнал обратно в Харков, където до смъртта си (1906) се занимавал с преподавателска и изследователска дейност.

Проф. Марин Дринов протегнал незабавно приятелска ръка на младия български историк и заедно начертали плана, по който да се извършва както преподавателската, така и изследователската му дейност.

В. Златарски получил ценни напътствия и от чешкия историк проф. Константин Иречек (1854-1918), завоювал трайно място в българската историопис със своята „*История на българите*“. От него В. Златарски бил насочен към проблемите на средновековната българска история.

От тук нататък оставало само работа, работа и работа.

Младият В. Златарски се ориентирал към двете направления – преподавателската и изследователската дейност.

Във второто от тях той вече бил направил първите си стъпки още като студент в Санкт Петербург с написването на магистърския си труд „*Листата на цариградския патриарх Мистик до българския цар Симеон*“, която той издал на страниците на „*Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*“ (1894), който започнал да излиза по инициатива на проф. Иван Д. Шишманов още от 1889 г.

Като слависти, и проф. М. Дринов, и проф. К. Иречек работили повече по славянската проблематика.

Колкото и важна да била магистърската теза на В. Златарски, тя не изчерпвала въпроса за етническият състав на българите.

За това било необходимо да се изследва и проблема за другия етнос, влизащ в българската народност – прабългарите.

В. Златарски насочил главното си внимание към изследването на прабългарите – техният произход до стъпването им на Балканите и тяхната роля в обществено-политическия живот на българската държава до Покръстването (854-865), когато двата етноса – славяни и прабългари – се сливат окончателно в една народност – българската.

Изработеният с помощта на проф. М. Дринов план улеснил изследователската дейност на В. Златарски в значителна степен. Той му позволил да тръгне от началния момент на българската държава и да изучава нейното развитие в хронологически ред през следващите десетилетия и столетия.

Близко четири десетилетия В. Златарски работи върху проблемите на средновековната българска история.

Много рядко си позволява да излиза извън нейните хронологически граници. Това той предприемал обикновено, когато се налагало да чете лекции в други учебни заведения, сред които – Военното училище и Свободния университет в София (*днес*: Университет за национално и световно стопанство).

Креса Златарска не пропуснала да спомене, че сред слушателите във Военното училище в София за известен период (преди Балканската война /1912-1913/) бил и престолонаследникът княз Борис Търновски, встъпил през октомври 1918 г. на престола като цар на българите. Поради това князът наричал В. Златарски „Учител“.

От този факт, обаче, между двамата не се стигнало до каквото и да било сближение.

Причината за това може би е разбирането на професора, че царете нямат приятели, а само поданици.

Освен това В. Златарски имал подчертано негативно отношение към царя – Фердинанд.

Като причина за това дъщерята на В. Златарски изтъква неговата бруталност спрямо Софийския университет, довела до закриването му през януари 1907 г. по повод една студентска демонстрация пред Народния театър.

К. Златарска пропускала или нарочно премълчавала факта, че като руски възпитаник, баща ѝ се завръща в България като убеден **русофил**, и поради това – никак не е одобрявал провеждания от стария Кобург антируски курс в политика в Княжеството.

Заради негативното си отношение към Фердинанд, В. Златарски не приел и прокламирането на българската независимост през есента на 1908 г. – акт, който той считал като продиктуван за удовлетворяване на егоистичните цели на „Оногова“ (Фердинанд).

Отдаден всецяло на своята работа като университетски професор, В. Златарски, макар и да следи внимателно развитието на обществено-политическия живот в страната, отказва да се включи в редовете на която и да било от съществуващите тогава политически партии.

Това съвсем не означавало, че той не е живял с болките и стремленията на българския народ.

В. Златарски не останал безучастен към главната задача – обединението на разпокъсаното от Берлинския диктат (1878) Българско княжество. Затова, когато избухва Първата балканска война (1912-1913), той напуска професорския кабинет в Университета и постъпва в редовете на българската армия.

Тъй като още на времето бил завършил офицерски курсове и имал офицерски чин, бил назначен в Четвърти артилерийски полк. В това си качество едно от най-трудните изпитания, през които бил изправен, било възпирането на румънските войски през лятото на 1913 г., които по време на втората Балканска война (1913) (известна у нас повече като Междусъюзническа) стигнали до околностите на София.

Проф. В. Златарски си давал ясна сметка каква заплаха грози столичани. В продължение на 3-4 дни непрекъснато бил в своя полк.

Според Кр. Златарска, притесненията, които изживял в този момент, станали причина и за заболяването му от диабет, от която болест починал след две десетилетия по-късно.

За втори път В. Златарски напуснал работата си в Университета, когато България се намесва в Първата световна война (1915-1918). Тогава той бил включен в състава на група от университетски и други лица, на които била поставена от командването на българската армия задачата да обходят земите, освободени от войската, и да се заемат с издиране, събиране и проучване на българските старини в тях.

След демобилизирането си от фронта, проблемите пред българския учен не престанали.

Като ректор на Софийския университет (1919-1920) той трябвало да положи максимални усилия за нормализиране на учебния процес в условията на тотална стопанска разруха в страната.

Кр. Златарска отбягвала да се спира на въпроса за отношението на нейния баща към управлението на Българския земеделски народен съюз – БЗНС (1920-1923), но то не било трудно да се отгатне.

Известно е, че професорите в Университета не приемат просветната реформа на земеделското правителство. Като член на професорското тяло, по всяка вероятност и В. Златарски е имал подобно отношение към реформата.

Дъщерята на професора отбягва и въпроса за отношението на баща ѝ към новите драматични събития в България – преврата от 9 юни 1923 г. и последвалите го две въстания през юни и септември 1923 г.

Обстоятелството, че в приятелския кръг на проф. В. Златарски от професорите не влиза проф.

Александър Цанков, станал министър-председател след преврата, идва да покаже, макар и косвено, че проф. В. Златарски не е изпитвал симпатии към премиера.

По ирония на съдбата – като ректор на Университета (1924-1925) – В. Златарски е трябвало да влиза в чести взаимоотношения с проф. Ал. Цанков, тъй като последният – освен министър-председателския пост, поел и управлението на Министерството на народното просвещение.

Кр. Златарска не споменава за контакти на баща ѝ с другите управници на България в лицето на Андрей Ляпчев, Александър Малинов, Никола Мушанов и др.

Тя не пропусква, обаче, да отбележи отношенията на баща ѝ с цар Борис III.

Както е известно, през 1930 г. царят се оженва за италианската принцеса Джованна (1907-2000) и се обърнал към своя учител – В. Златарски с молба да се съгласи неговата дъщеря – Кр. Златарска да стане учителка по български език на съпругата му.

В. Златарски не само отклонил предложението, но дори и не го съобщил в къщи при положение, че десетки други по-маловажни въпроси от всякакво естество се обсъждали в дома му заедно със съпругата и дъщеря му.

Разбира се, монархът не забравил този отказ и си отмъстил.

Когато професорът починал, той не дошъл да му се поклонил, което правил обичайно, а се задоволил само да изпрати на своя, напуснал земния свят, учител венец чрез един от своите секретари.

Вместо това монархът предпочел да отиде на сватбата на сина на Ал. Малинов, станала по същото време в София.

Към Ал. Малинов царят имал симпатии още от времето на Първата световна война, когато – като министър-председател – положил не малко усилия пред съглашенците за спасяването на царската династия в страната. Израз на близките отношения между двамата станала и поканата на царя към стария политик и държавник да стане кръстник на родената му дъщеричка Мария Луиза (1933).

Странейки от политическия живот на страната, В. Златарски вземал изключително дейно участие във всякакви други начинания извън политическата сфера.

По линия на Министерството на народното просвещение той бил включван във всевъзможни комисии за провеждане на различни конкурси и изпити, в ревизия на училища из страната и пр., и пр.

Благодарение на неговата инициатива, в края на 20-те години на XX в. било предприето излизането на поредицата „Българска историческа библиотека“ (съвместно с проф. Петър Ников), в като участвал и като автор, и като редактор.

Едни от най-важните му изяви в научната сфера били участията му в десетки конгреси и други научни и културни форуми у нас и в чужбина.

Особено големи заслуги В. Златарски имал за организирането на Международния византоложки конгрес през 30-те години, когато вече бил сериозно болен, и пр.

Разбира се, на предно място В. Златарски поставял задълженията си като университетски професор.

До каква степен В. Златарски е съблюдавал тези задължения, свидетелства фактът, че, поради решаването на някои важни университетски въпроси, той не е успял да отиде на погребението на брат си Александър, обичта и уважението към когото го е водела през целия му живот.

Професорът преди това не можал да се прости и с другия си брат – Георги по причина, че по това време бил в чужбина със семейството си и нямало никаква практическа възможност да се върне на време за траурната церемония.

Като преподавател, спомня си дъщеря му, В. Златарски не блестял с особени способности, които имали някои от неговите колеги – проф. Иван Д. Шишманов (1862-1928), проф. Асен Златаров (1885-1936) и др. Предпочитал вместо да говори, да чете лекциите си. Задържал вниманието на аудиторията с поднасяните факти, които били посрещани с интерес.

Въпреки че ценил особено много времето си, проф. В. Златарски вземал активно участие в живота на студентите. Участвал в много от организираните екскурзии по историческите места на България – Търново, Преслав (*днес*: Велики Преслав) и др.

Внимателно се отнасял към тезите (научните им разработки).

Разбира се, Кр. Златарска не е била пряк свидетелка на дейността му в тази насока.

Може би поради тази причина Кр. Златарска не е имала как да узнае за отношенията между баща ѝ и младия тогава историк акад. Димитър Косев (1904-1992), който по онова време бил под влиянието на анархистични идеи.

Данните съобщава М. Куманов, които са му приведени от Д. Косев.

Когато дошло време Д. Косев да пише теза, той изявил пред проф. Петър Бицилли (1786-1954) – руски историк, белоемигрант, който след края на Първата световна война става колега на проф. В. Златарски, – че имал желание да пише за Първия интернационал (основан през 1864 г.).

П. Бицилли се усмихнал и му отговорил: „Аз нямам нищо против, но проф. Златарски надали ще се съгласи. Същата работа може да се реализира, но под друго заглавие“.

Пак от акад. Д. Косев М. Куманов узнал още нещо за проф. В. Златарски.

След като завършил специализацията си в Краков (Полша), която станала с благословията на самия проф. В. Златарски, Д. Косев решил да го посети вкъщи и да му поднесе поздравленията на неговите полски колеги. По това време В. Златарски бил вече болен на легло и след кратък разговор, неочаквано запитал своя гост: „А бе дали поляците имат 12 милиона души?“...

Младият Д. Косев му отговорил: „Как може, господин професоре, та те наброяват повече от 30 милиона“...

След като излязъл от дома на В. Златарски, Д. Косев се поразмислил: нима проф. В. Златарски не знае броят на поляците. Силното редуциране на цифрата той отдал на негативното му отношение към тази нация, което той дължал на формирането на мисленето си в Русия като студент.

За сметка на това, В. Златарски имал изключително положително отношение към чехите. Поддържал лични контакти с първия президент – проф. Томаш Масарик (Tomáš Garrigue Masaryk, 1850-1937).

Когато последният навършил 80 години, проф. В. Златарски станал инициатор за издаване на юбилеен сборник в негова чест. Като Председател на „Българо-чехословацката взаимност“ той посещава Чехословакия с група български интелектуалци през 1923 г. Пред него се разкрива обликът на тази най-цивилизована и просперираща страна в Европа и в света по онова време.

Това поведение на проф. В. Златарски към чехите не било случайно. Според М. Куманов, то се дължало на факта, че след Октомврийската революция от 1917 г. Русия загубила значението си на център на славянството и с тази роля понечили да се нагърбят именно чехите...

Разбира се, идеята им не се реализирала, тъй като Чехословакия, макар и творение на Съглашенските сили след края на Първата световна война, нямала нито икономическия, нито научния потенциал за това. А и твърде скоро развоят на политическите събития довел и до ликвидирането на страната като самостоятелна държава на политическата карта на Европа (1939). В. Златарски обаче не бил вече между живите, за да види крушението ѝ.

Като университетски професор, В. Златарски се стараел да поддържа добри отношения със своите колеги. Особено приятелство той установил с проф. Анастас Иширков (1868-1937) – родоначалник на географската наука в България. Дватама постъпват почти едновременно като преподаватели в Висшето училище в София и взаимно се подпомагат. Проф. А. Иширков снабдявал В. Златарски с географска

информация, а В. Златарски бил полезен на приятеля си при изясняване на дадени проблеми в географията от историческа гледна точка.

Друг фактор, обусловил дългогодишно им приятелство, бил характерът на самия проф. А. Иширков – весел нрав, присъствието му в дома на проф. В. Златарски внасяло ведра атмосфера и пр.

Дългогодишна дружба свързвала проф. В. Златарски и с неговите учители – проф. М. Дринов. Тъй като последният починал в 1906 г., когато Креса била едва петгодишно дете, дъщерята на В. Златарски нямала личен спомен за техните взаимоотношения.

По-късно тя узнала колко баща ѝ бил задължен на своя учител. Много силно била изненадана, когато узнала, че не друг, а баща ѝ бил натоварен от Софийския университет да участва в състава на българската официална делегация за погребението на проф. Марин Дринов в Харков, възглавявана лично от проф. Иван Д. Шишманов в качеството му на министър на народното просвещение.

Изненадата ѝ нарастнала още повече, когато разбрала, че баща ѝ бил натоварен и със задачата за пренасяне на гленните останки на проф. Марин Дринов и неговата библиотека от Харков в София. За негов другар му бил определен Пенчо Славейков от името на Народната библиотека, на която той бил директор. Същевременно двамата трябвало да вземат участие и в организираните Гоголеви тържества в Москва по случай 100-годишнината от рождението на руския писател (1909).

Мисията се оказала извънредно трудна за проф. В. Златарски не само поради физическия недъг на поета, но – и заради неговата негативна позиция спрямо съществуващите обществени порядки в Русия, поради което поетът изразява желание да се върнат в България. На тези свои настроения Пенчо Славейков дава гласност в поредица писма до своята спътница в живота – поетесата Мара Белчева (1868-1938).

Имало опасност поставената държавна задача да не бъде изпълнена и, ако това не се случило, дължало се единствено на проявените от професора деликатност и търпение по отношение реакциите на Пенчо Славейков.

Всичко това обаче никак не попречило, когато 20 години по-късно Мара Белчева помолила проф. В. Златарски да напише предговор към подготвената от нея книга с писмата, изпратени ѝ от Пенчо Славейков по време на тяхното посещение в Русия. В. Златарски не само, че издава тази преписка, но и публикува в изданието специална статия именно за пътуването си в Русия с поета.

С другия свой предходник – проф. Константин Иречек В. Златарски също бил в отлични приятелски отношения, които продължили до смъртта на чешкия учен (1918). Освен бележитата си „*История на българите*“, той, също като проф. Марин Дринов, може да бъде наречен един от лицата, положили основите на просветното дело в България в качеството си на министър на народното просвещение (1881-1882) и председател на Учебния съвет към Просветното министерство (1883).

Приятелските отношения между двамата учени не се помрачили, когато през есента на 1915 г. България се намесила в Първата световна война на страната на Австро-Унгария и Германия и когато в знак на протест К. Иречек върнал всичките си български отличия, с които бил удостоен до този момент.

Доказателство за това е издаването на споменатия труд на проф. К. Иречек „*История българите*“ на български език през 1929 г. под редакцията на проф. В. Златарски.

За приятелските отношения между двата свидетелства още и фактът, че по препоръка на проф. В. Златарски, проф. К. Иречек е приемал на специализация при себе си във Виена и някои млади български историци, сред които и Никола Милев, чиято даровитост като изследовател той ценял още от студентските му години.

Макар да не поддържал особено близки отношения със съвременните му български писатели, проф. В. Златарски отделял от скъпото си време за посещение на театрални и оперни представления. Посещавал и музикални концерти, присъствал на откриване на художествени изложби и пр.

В желанието си да популяризира своите и на други негови колеги – историци научни постижения, професорът не жалил труд и усилия и сътрудничил на редица от излизащите по онова време вестници и списания.

Кр. Златарска не отбелязва, но от беглия поглед на българския периодичен печат преди и след войните (1912-1913 и 1915-1918) убедително се потвърждава това.

Сред контактите и връзките му в чужбина отново доминирали приятелските му взаимоотношения с не малък брой руски слависти. Освен споменатите по-горе професори Владимир Ламански и Василий Василевски, той поддържал такива и с акад. Никодим Кондаков (1844-1925), проф. Михаил Попруженко (1866-1944) и с проф. П. М. Бицилли (1897-1953).

Приятелски отношения свързвали проф. В. Златарски и с някои от представителите на хърватската и сръбската наука като Франьо Рачки (Frano Rački, 1828-1894) и др. Такива той имал и с видни слависти във Франция и някои други европейски държави.

В разговорите си с М. Куманов Кр. Златарска не отминава и деликатния въпрос за творческия наследник на баща ѝ. Този аспект според нея „започнал да го занимава едва когато професорът навлязъл в сериозна възраст и заболял“.

Като още млад човек проф. В. Златарски си въобразявал, че ще има сили сам да реализира начертания с проф. М. Дринов грандиозен план за изследване проблемите на средновековната българска история. И наистина, той положил забележителни усилия в тази насока, доказателство за което са останените от него 213 труда в общ обем от 6500 страници.

Успял да издаде три тома от епохалното си съчинения „История на българската държава през средните векове” и пристъпил към следващия четвърти том...

В средата на декември 1935 г. смъртта го застигнала, когато той успял да досигне развоя на политическия живот на средновековна България до 1280 г.

Кр. Златарска не е била при него в смъртния му час, тъй като била вече омъжена и живеела със своя съпруг д-р Тодоров (очен лекар) в Шумен, където той бил изпратен по разпределение.

От своите близки тя обаче узнала, че миг преди да издъхне, баща ѝ направил знак с ръката си, че иска още да пише.

Макар и незавършен, този четвърти на съчинения „История на българската държава през средните векове” все пак вижда бял свят, тъй като по решение на БАН с издаването му бил натоварен младият Иван Дуйчев, вече доцент в Университета.

Тъй като продължител на делото на В. Златарски не могла да стане единствената му дъщеря Креса (вниманието ѝ било привлечено от литература, а не от историята), алтернатива в това отношение нямало.

Колкото и да му било мъчно, проф. В. Златарски бил принуден да уважи нейния избор, поради което насочил погледа си към някои от своите по-млади колеги.

Изборът му паднал върху споменатия вече Никола Милев.

Обстоятелството, че след края на Първата световна война последният се заел с журналистика и се включил дори в редовете на ВМРО, а след преврата от 9 юни 1923 г. – нагазил дълбоко и в политическите води, които довели до неговото убийство (1925), не оправдали възлаганите спрямо него надежди.

Тогава проф. В. Златарски насочил вниманието си към проф. Петър Ников, който също избрал за свое изследователско поприще историята на Средновековна България като се съсредоточил към проблемите на Второто българско царство (XII-XIV в.). В тази област той вече имал редица сериозни трудове, сред които на първо място се нарежда публикацията му „Българо-унгарски отношения 1257-1277 г.

Историко-критично изследване” (1920). Вторият му по-значителен труд – „Църковно-национални борби и постижения...” (1939) бил посветен на историята на Българското възраждане, но той се появява на бял свят през втората половина на 30-те години, когато и авторът на труда, и проф. В. Златарски не са между живите.

Петър Ников привлича вниманието на проф. В. Златарски още и поради факта, че бил племенник на митрополит Симеон Варненски и Преславски (1840-1937), с когото бил в дружествени отношения от много години. По негово предложение архиепископ превел от старогръцки на български език „Листата на Теофилакт Охридски, архиепископ български” (1931) и други някои гръцки извори за българската история.

И наистина след смъртта на проф. В. Златарски, проф. П. Ников е този, който наследил неговото място в Софийския университет. Уви, това било за твърде кратко време, тъй като той починал само след три години (1938).

Тогава на преден план излязла фигурата на проф. Петър Мутафчиев, който, макар и византолог, бил автор на редица трудове и върху средновековната българска история – „Владетелите на Просек” (1913); „Съдбините на средновековния Дръстър” (// Добруджа: Т. 1. – София, 1927, с. 102-197); „Произходът на Асеновци” (Македонски преглед, 1928, N 4, с. 1-31 и др.). Най-крупното му творение е двутомната „История на Българския народ”, която излиза в годината на неговата смърт (1943).

След смъртта на проф. П. Мутафчиев щафетата на историческата наука поел младият доц. Ив. Дуйчев.

Тъй като възглавил катедрата по българска история във военновременна обстановка, за известен период бил мобилизиран към българските войски в Егейска Македония. Поради тази причина той нямал възможност да се отдаде на задълженията си като ръководител на катедрата.

Нещата допълнително се усложнили, когато след голямата англо-американска бомбардировка над София (10 януари 1944) Университет бил принуден да прекъсне занятията си и да се евакуира в различни селища в провинцията. Скоро след това настъпила политическата промяна в страната (9 септември 1944) в резултат на която доц. Ив. Дуйчев бил отстранен от Университета като „фашист” (от смърт го спасява акад. Никола Михов) и в продължение на няколко години бил принуден да търси препитание с други дейности (сътрудник на патриарх Кирил).

Поради преждевременна си смърт, проф. В. Златарски избягнал участта да попадне под ударите на новия комунистически режим. Но последвалата забрана да се ползват произведенията на „буржоазните” учени във Софийския университет засегнала и него. Това положение се запазило до средата на 60-те години на миналия век, когато се пристъпва към написване на първото изследване за неговия живот и дейност.

Макар и осъществено от студент – М. Куманов, то привлече вниманието ми с факта, че е написано според тогавашните изисквания на българската историческа наука – да почива на солидна документална основа и детайлно познаване на съществуващата литература за най-изтъкнатия на български историк. Кр. Златарска присъства на защитата на тази дипломна работа.

И това става причина да се установят още по-приятелски отношения между нея и М. Куманов.

Предприета още през 1964 г. от М. Куманов инициатива да се прави възпоменание на баща ѝ на 15 декември, временно била прекъсната поради разпределението през 1965 г. на дипломанта на работа в провинцията (Сливен), но след завръщането му в София (1968) тя била подновена. Възпоменанията продължили повече от 12 г. и в тях вземали участие видни наши медиевисти – акад. Димитър Ангелов, младия тогава ас. Васил Гюзелев (*днес*: академик), бившият състудент на М. Куманов – Иван Божилов (*по-късно*: професор), други медиевисти като Ани Василева-Данчева (*по-късно*: професор) и пр.

На едно от тези възпоменания присъства и френският студент Патрик Ф. Льокак (Patrick F. Lecaque – доктор на Сорбоната /1985/ и почетен доктор на Великотърновския университет /2004/) и др.

Възпоменанията в дома на Кр. Златарска били посветени житейския и творчески път на проф. В. Златарски. Домакинята полагала усилия да създаде атмосфера, каквато съществувала във времето, когато нейният баща посрещал своите гости.

През 1975 г. Креса Златарска издава своите спомени „*Баща ми Васил Златарски*”¹, в които отразява много от събитията и лицата, свързани с проф. Васил Златарски, които тя години на ред разказвала на М. Куманов и други историци до своята смърт.

3469

Бележки

¹ *Вж: Златарска-Тодорова, Кр. Баща ми Васил Златарски.* – София, 1975, с. 10-55.